

Platón

PRÓTAGORASZ

(Faragó László fordítása)

I. SZÓKRATÉSZ BARÁTJA

Honnan jössz, Szókratész? Biztosan Alkibiadész ifjúi szépsége után futottál! Istenemre, magam is megállapítottam a minap, amikor találkoztam veled, hogy még most is szép ez a férfi, de – köztünk maradjon a szó, Szókratészom – bizony férfi már a javából, hiszen kiütközött a szakálla!

SZÓKRATÉSZ

Hát aztán? Nem megmondta Homérosz,* akinek te ugyancsak nagy tisztelője vagy, hogy az ifjúság legbájosabb korszaka a szakállpelyhedzés ideje? S éppen ebben a korban van most Alkibiadész!

A BARÁT

Mi újság hát? Valóban tőle jössz? És hogyan érez irántad az ifjú?

SZÓKRATÉSZ

Azt hiszem, szeret, legalábbis ma biztosan: segítségemre sietett a vitában, és nem kímélte a szót érdekemben. Így hát éppen tőle jövök. De el kell árulnom neked valamit, ami igen különös: noha veled voltam, nem tudtam figyelni rá, és nemegyszer teljesen meg is feledkeztem róla.

A BARÁT

Hogyan történhetett meg veletek ez a csoda? Mert aligha hiszem, hogy megismerkedhetél volna valakivel Athénban, aki szebb volna nála!

SZÓKRATÉSZ

Márpedig ez történt, méghozzá egy sokkal szebb emberrel!

A BARÁT

Ne mondd! Helybeli vagy idegen az illető?

SZÓKRATÉSZ

Idegen.

A BARÁT

Honnan való?

SZÓKRATÉSZ

Abdérából.

A BARÁT

És annyira tetszik neked ez az idegen, hogy Kleiniasz fiánál is szebbnek tartod?

SZÓKRATÉSZ

Már hogyan kellene a legbölcsebbet szebbnek tartanom, csodálatos barátom?

A BARÁT

Tehát egy bölcs ember társaságából jössz, és úgy jelensz meg most itt körünkben?

SZÓKRATÉSZ

Még hozzá bizonytalannal valamennyi kortársunk legbölcsebbikének társaságából, ha te is elismered, hogy Prótagorasz ma a legbölcsebb ember.

A BARÁT

Mit mondasz? Prótagorasz Athénban van?

SZÓKRATÉSZ

Immár harmadik napja.

A BARÁT

És most is vele voltál? Tőle jössz?

SZÓKRATÉSZ

Tőle bizony, még hozzá hosszú eszmecsere után.

A BARÁT

S ezt csak most mondasz? Miért nem kezdted mindjárt találkozásotok elmesélésével? Ha nincs más dolgod, állítsd fel ezt a fiút, és ülj ide mellém.

SZÓKRATÉSZ

Szívesen; igazán hálás leszek nektek, ha meghallgattok.

A BARÁT

Mi is neked, ha elmondasz mindent.

SZÓKRATÉSZ

Így csak kölcsönös lesz a hála. Figyeljete hát rám.

II. Most, az elmúlt éjszaka, még alig pitymallott, amikor Hippokratész, Apollodórosz fia, Phaszón fivére jó erősen megkopogtatta botjával a kapumat. Amint ajtót nyitottak neki, tüstént berohant, és teli torokból kiáltotta:

– Alszol, Szókratész, vagy már fenn vagy?

Én pedig, minthogy hangjáról felismertem, így szóltam:

– Nicsak, Hippokratész! Csak nem valami rossz hírrrel jössz?

– Épp ellenkezőleg – felelte –, jóval.

– Ez már igen – mondtam erre. – Miről van hát szó? Mi hozott ide ebben a korai órában?

– Prótagorasz megjött – felelte elébem állva.

– Már tegnapelőtt – mondtam neki. – Te csak most tudtad meg?

– Az istenekre mondom – válaszolta –, csak tegnap este. – Ekkor kitapogatta ágyam helyét, majd a lábamhoz ült, és folytatta: – Valóban csak tegnap késő este tudtam meg, amikor hazajöttem Oinoéból. Szatürosz ugyanis, a rabszolgám, megszökött. Természetesen neked is meg akartam mondani, hogy a keresésére indulok, de közbejött valami, ezért megfeledkeztem róla. Mikor pedig visszatértem és megvacsoráztunk, már éppen nyugovóra akartunk térni, amikor megemlíti a fivérem, hogy Prótagorasz megérkezett. Azon nyomban hozzá akartam sietni, de aztán meggondoltam magam, hiszen már mélyen bennjártunk az éjszakában. Amint azonban az álom megszabadított az előző napi fáradságtól, tüstént felkeltem, és idejöttem. Erre én, ismervén makacsságát és lobbanékonyágát, így szóltam hozzá:

– No és miért ez a nagy izgalom? Csak nem követett el ellened Prótagorasz valami bűnt?

– De bizony, az istenekre mondom, Szókratész – felelte nevetve –, méghozzá azzal, hogy ő egyedül bölcs, s engem nem tesz azzá.

– Zeuszra – mondtam –, ha fizetsz neki és rábeszéled, téged is bölccsé fog tenni.

– Ó, Zeusz és ti égiek, hiszen ha csak ezen múlna a dolog! Szívesen odaadnám az utolsó filléremet, sőt barátaim minden pénzét is! De éppen azért jövök most hozzád, hogy beszélj velem az érdekeimben. Én ugyanis egyrészt még igen fiatal vagyok, másrészt pedig sohasem láttam még Prótagoraszt, és beszélni sem hallottam. Hiszen még gyermek voltam, amikor legutóbb Athénban tartózkodott. De mindenki nagy elismeréssel nyilatkozik róla, Szókratész, és azt mondják, hogy a legjobban ért a szónoklás mesterségéhez. De mit vesztegetjük a szót? Miért nem sietünk hozzá, hogy még otthon találjuk? Amint hallottam, Kalliasznál, Hipponikosz fiánál szállt meg. Rajta, induljunk!

– Ne menjünk még oda, hiszen korán van még, kedvesem – mondtam neki. – De keljünk csak fel, és menjünk ki az udvarba. Sétálgatva eltölthetjük ott az időt, ameddig a nap felkel. Akkor aztán elmehetünk. Légy nyugodt, minden valószínűség szerint otthon fogjuk találni Prótagoraszt, hiszen többnyire otthon időzik.

III. Ezután felkeltünk, és fel-alá sétáltunk az udvarban. Ámde én próbára akarva tenni Hippokratész elhatározottságát, fürkészve ránéztem, és ezt kérdeztem tőle:

– Mondd meg nekem, Hippokratész, ha már mindenáron Prótagoraszhoz akarsz menni és tandíjat akarsz fizetni neki azért, hogy foglalkozzék veled, legalább tudod, hogy kihez is mérsz

voltaképpen, és hogy mi is akarsz az ő segítségével lenni? Mert például az is eszedbe juthatna,

hogy névrokonodat, a kószai Hippokratészt, Aszklépiosz papjainak egyikét keresd fel, és neki fizess tandíjat azért, hogy foglalkozzék veled. Ha valaki megkérdezné: „Mondd meg nekem, Hippokratész, ki is az a Hippokratész, akinek te tandíjat fizetsz”, mit válaszolnál neki?

– Azt mondanám, hogy orvos – felelte.

- És mi szeretnél az ő segítségével lenni?
- Természetesen orvos – mondta.
- Ha most már arra támadna kedved, hogy az argoszi Polükleitoszt vagy az athéni Pheidiaszt keresd fel, és nekik fizess tandíjat szolgálataikért, megint csak megkérdezhetné valaki: „Ki is voltaképpen az a Polükleitosz és Pheidiasz, hogy te tandíjat akarsz nekik fizetni?”, mit felelnél neki?
- Azt mondanám, szobrászok.
- És te magad mi szeretnél lenni?
- Nem vitás, hogy szobrász.
- Helyes – feleltem én. – Most hát Prótagoraszhoz fogunk menni mi ketten, és rászántuk magunkat, hogy tandíjat fizessünk kiművelésedért, ha ugyan elég lesz a pénzünk, és meg tudjuk nyerni a jóindulatát, ha pedig nem, készek vagyunk barátaink minden pénzét is rááldozni az ügyre. Ha most már valaki, látván nagy buzgalmunkat, megkérdezné: „Mondjátok meg nekem, Szókratész és Hippokratész, Prótagorasz személyében tulajdonképpen kinek akartok ti tandíjat fizetni?”, mit felelhetnénk neki? Milyen névvel szokták még saját nevén kívül Prótagoraszt illetni, mint ahogy például Pheidiaszt szobrásznak és Homéroszt költőnek nevezik? Lehet Prótagorasszal kapcsolatban is hallani ilyenfajta elnevezést?

- Szofistának nevezik e férfiút, Szókratész – felelte.
- Tehát mint szofistához megyünk hozzá, hogy tandíjat fizessünk neki?
- Kétségtelenül.
- És ha ezek után azt is megkérdezné tőlünk valaki: „De te magad mi akarsz hát lenni, hogy Prótagoraszhoz fordulsz?”
- Erre ő elpirult – jól megfigyelhettem, mert már derengett –, és így szólt:
- Ha szabad az előző példákából következtetnem, nyilvánvaló, hogy szofista akarok lenni.
- De az istenekre kérlek – mondtam neki –, nem szégyellnéd magad, ha egy szép nap mint szofista állnál majd az egész görög világ színe előtt?
- Zeuszra, bizony szégyenkezném, Szókratész, ha már őszintének kellennem.
- De talán nem is ilyenfélének képzeled, Hippokratészom, a Prótagorasztól kapható oktatást, hanem inkább olyan valaminek, mint amilyenben annak idején a tanító, a kitharajátékos és a tornamester részesített! Az ő tárgyaikat ugyanis nem valami szakképzettség megszerzése céljából tanultad, hogy később mesterember légy, hanem hogy megszerezhesd az általános műveltséget, amint az önálló és szabad férfiúhoz illik.
- Határozottan azt hiszem – mondta –, hogy a Prótagorasztól kapható oktatás inkább ennek

az utóbbinak felel meg.

IV. – És tudod, hogy mit akarsz most tulajdonképpen tenni, vagy még most sem világos előtted? – kérdeztem ekkor tőle.

- Mire célsz?
- Arra, hogy lelked gondozását olyan férfiúra akarod bízni, aki, mint magad is mondod, szofista. De tudod-e te tulajdonképpen, mi is egy szofista? Igazán meg volnék lepve, ha tudnád. Ha pedig nem tudod, azzal sem lehetsz tisztában, kire bízod a lelkedet, hogy jó vagy

rossz ügynek adod-e oda.

- Azt hiszem, tudom – mondta.
- Mondd meg hát akkor, mit gondolsz, mi a szofista?
- Azt hiszem – felelte –, a szofista az az ember, aki, mint a neve is mutatja, mindenféle

mesterséghez ért.*

– Igen ám – mondtam erre –, de azt a festőkről és az ácsokról lehetne elmondani, hogy ők azok, akik mindenféle mesterséghez értenek. Ha valaki megkérdezné tőlünk, hogy miféle mesterségben szakértők a festők, azt felelhetnénk neki, hogy a képek készítésében, és minden egyéb hasonló kérdésre hasonlóképpen felelhetnénk. De ha valaki azt kérdezné, hogy milyen mesterséghez ért vajon a szofista, mit felelhetnénk neki? Minő tevékenységi körben jár ő az élen?

– Mi mást felelhetnénk neki, Szókratészom, mint hogy a szofista ahhoz ért, hogy kitűnő szónokká képezze ki az embert?

– Lehet talán – mondtam erre –, hogy helyesen beszéljünk, de ezzel még nem intéznénk el a dolgot. Válaszunk ugyanis szükségképpen azt az újabb kérdést idézné fel, hogy vajon mi az a tárgy, amiről a szofista tanítása révén oly kitűnően tudnánk beszélni. Mint ahogy például a kitharajátékosról megtanulhatjuk, hogy pompásan beszéljünk arról a tárgyról, aminek ő tesz bennünket mesterévé – a kitharáról. Nem így van?

– De bizony így van.

– Helyes. Akkor hát a szofista miről tanítana meg bennünket kiválóan előadni? Nyilván arról, amihez ő maga is ért!

– Valószínűleg.

– Nos, akkor mi az a tárgy, amiben maga a szofista is szakértő, és a növendékét is jártassá teszi?

– Zeuszra – válaszolta –, ezt már nem tudom neked megmondani.

V. – Hogy lehet ez? – folytattam. – Tisztában vagy te vele, hogy milyen veszélynek készülsz kitenni a lelkedet? Mert hogyha tested ápolását kellene rábíznod valakire, úgy, hogy az ő munkáján fog múlni: tested edzett lesz-e vagy satnya, minden bizonnal rengeteget töprengnél, hogy rábízod-e magad az illetőre vagy sem. Valószínűleg kikérnéd barátaid és rokonaid tanácsát, és napokig foglalkoztatna a dolog. Amikor pedig most olyasvalamiről van szó, ami a te véleményed szerint is előbbre való a testnél – vagyis a lélekről –, amelynek edzetté vagy satnyává alakulásán múlik egész jövőbeli boldogulásod, ilyenkor sem atyádtól, sem fivéredtől, sem tőlünk, barátaidtól nem kérdezed meg, hogy rábízod-e a lelkedet vagy sem erre a csak imént érkezett idegenre? Egy este említik neked, hogy megjött, másnap hajnalban pedig már itt vagy, és anélkül, hogy bárkitől tanácsot kérnél és bárkivel megbeszelnéd, hogy rábízod-e magad vagy sem, hajlandó vagy kidobni a magad és barátaid pénzét, mint aki már rászánta magát, hogy történjék bármi, de ő Prótagorasz tanítványává fog szegődni. Pedig – mint magad is bevallottad – nem is ismered őt, és még sohasem beszéltél vele. Szofistának nevezed ugyan, de hogy mi is voltaképpen a szofista, arra vonatkozólag teljesen tudatlannak mutatkozol. S mégis erre az emberre akarod bízni most magad? Erre ő, szavaimat végighallgatva, így válaszolt:

– Azt hiszem, igazad van abban, amit mondtál, Szókratész.

– Nos hát, Hippokratész, vajon mi egyéb a szofista, mint olyan cikkek kereskedője vagy szatócsa, amelyek a lélek táplálására szolgálnak? Én legalábbis azt hiszem, hogy ilyen valaminek lehetne őt tekinteni.

– De mi a lélek tápláléka, Szókratész?

– Minden bizonnal az ismeretek – feleltem. – És vigyázzunk, barátom, hogy rá ne szedjen bennünket a szofista áruja feldicsérésével, mint ahogyan a kereskedő és szatócs teszik a test táplálására szolgáló cikkekkel. Mert ezek maguk sem tudják, hogy árucikkeikből, amelyeket nekünk el akarnak adni, melyik hasznos és melyik káros a testre, ámbár az üzlet kedvéért

valamennyit feldicsérik – de nemcsak ők nincsenek tisztában ezzel, hanem vevőik sem, hacsak véletlenül nem testnevelő vagy orvos valamelyikük. Ugyanígy azok is, akik városról városra járva ismeretekkel kufárkodnak és háznak, minden árujukat feldicsérik a tudást szomjazó előtt, s könnyen meglehet, kedvesem, hogy sokan közülük maguk sincsenek tisztában azzal, hogy árujukból mi hasznos és mi káros a lélekre. S ugyanígy vagyunk vevőikkel is, hacsak nem a lélek orvosa véletlenül valamelyikük. Ha mármost te történetesen meg tudnád ítélni, hogy mi az, ami ezekből a dolgokból hasznos, illetve káros, veszélytelenül vásárolhatnál ismereteket akár Prótagorasztól, akár valaki mástól. De ha erre képtelen vagy, vigyázz, drága barátom, hogy legféltebb kincsedet veszélyes játékban kockára ne tedd. Az ismeretek vásárlására ugyanis jóval könnyebben ráfizethetünk, mint az ételekére. Mert ha megvettük az ételt és az italt a kereskedőtől vagy a szatócstól, mielőtt megennénk vagy meginnánk, tehát mielőtt a testünkbe befogadnánk, külön edényekben hazavihetjük és otthon félretehetjük, azután egy szakértő bevonásával megtanácskozhatjuk, hogy mi az, amit megehetünk, illetve megihatunk a vásároltakból, és mi az, amit nem. Megtanácskozhatjuk továbbá azt is, hogy mikor és mennyit együnk. Így hát az ilyen vásáron nem nagy a kockázat. Az ismereteket azonban nem lehet külön edényekben elvinni, hanem miután az ember megfizette az árukat, a tudományt azon nyomban be kell fogadnia és el kell raktároznia, méghozzá magában a lelkében, amikor aztán eltávozik, már nincs mit tenni, akár kárát okozta,

akár hasznára volt a vásár. Ámde vizsgáljuk meg ezeket a dolgokat a nálunk idősebb emberek segítségével is, hiszen mi még fiatalok vagyunk hozzá, hogy ilyen kérdésben dönthessünk. Most már itt az ideje, induljunk utunkra – amint elhatároztuk –, és hallgassuk meg a férfiút, aztán, ha már eleget hallottunk, kérjük ki mások tanácsát is. Hiszen nemcsak Prótagoraszt fogjuk ott találni: az éliszi Hippiasz és – úgy tudom – a keózi Prodikosz is ott van, nem is szólva a többi sok bölcs férfiúról.

VI. Amikor ebben megegyeztünk, útnak indultunk. De ahogy a ház elé értünk, a kapuban még megálltunk egy kis beszélgetésre, mert útközben valamilyen kérdés felett vitába elegyedtünk. Nem akartunk bemenni addig, amíg be nem fejeztük eszmecserénket, mert végére akartunk járni a dolognak. Ezért ameddig csak meg nem egyeztünk, a kapuban állva beszélgettünk. Alighanem kihallgathatott bennünket a kapus – egy eunuch rabszolga. Nyilván dühös volt már a látogatókra, minthogy annyi szofista lábatlankodott a házban, úgyhogy amikor kopogtatásunkra ajtót nyitott és megpillantott bennünket, mindjárt így fogadott:

– Ej, megint szofisták! Nem ér rá az úr! Egyszermind teljes erejéből nekirugaszkodva, két kézzel bevágta a kaput. Erre mi újból kopogtattunk, de a kapus csak a zárt ajtó mögül felelt:

– Emberek – mondta –, nem hallottátok, hogy a gazdám nem ér rá?

– De kedvesem – mondtam erre én –, nyugodj meg, nem Kalliaszhoz jöttünk, és szofisták sem vagyunk. Azért vagyunk itt, mert Prótagoraszt szeretnénk látni. Jelents hát be minket. Erre aztán jobb meggyőződése ellenére ajtót nyitott a fickó.

Beléptünk tehát, s mindjárt megpillantottuk Prótagoraszt, amint az oszlopcsarnokban többek társaságában fel-alá sétált. Oldalán ott láttuk Kalliaszt, Hipponikosz fiát, és anyai féltestvérét, Paraloszt, Periklész fiát, továbbá Glaukón fiát, Kharmidészt. A másik oldalról Periklész másik fia, Xanthipposz, továbbá Philoméosz fia, Philippidész és a Mendéből való Antimoiosz követték őt. Ez utóbbi Prótagorasz legismertebb tanítványa: szakképzettség megszerzése céljából szegődött melléje, minthogy maga is szofista akar lenni. Néhányan a háta mögött kísérték, hogy hallhassák szavait. Legtöbbjüket nem is ismertem. Ilyeneket minden városban, ahol csak megfordul, felszed Prótagoraszt: mintegy megbüvöli őket hangjával, akárcsak egy Orpheusz, s az emberek szavainak zenéjétől elvarázsolva nyomába szegődnek. Volt aztán néhány földink is a tisztelők karában. Kitűnő mulatság volt ezt a társaságot nézni: milyen gondosan ügyelnek rá, hogy valahogy útjába ne kerüljenek

Prótagorasznak; mert valahányszor megfordult az oldalán sétálók társaságával együtt, az őt nyomon követő hallgatóság illedelmesen és hangtalan rendben kettévált, majd egy félkört

leírva visszakanyarodott, hogy megint csatlakozhasson az előtte menőkhöz. Mindezt pedig a legkecsesebb ügyességgel csinálták.

VII. Az éliszi Hippiaszt – hogy Homérosszal szóljak – „láttam meg”,* amint a szemközti oszlopcsarnokban trónolt. Erüximakhosz, Akumenosz fia, a mürrhinoszi Phaidrosz, továbbá Androtión fia, Andrón ült körülötte a padokon, voltak ott aztán idegenek is, így Hippiasz néhány földije. Ezek valószínűleg a természet és a csillagos ég titkai felől kérdezték Hippiaszt; ő trónusa magaslatáról mindenkinek megfelelt, részletes választ adva a kérdésekre. „Láttam, Tantalosz is hogy szenved”* – hogy megint csak Homéroszt idézzem. Mert valóban itt volt a keósi Prodikosz is. Egy olyan szobában tartózkodott, amelyet Hipponikosz kamrának használt azelőtt; Kalliasz azonban a rengeteg szállóvendég miatt kiürítette és vendégszobának rendeztette be. Prodikosz még feküdt; jó sok juhbőrrel és takaróval volt betakarva, úgy tűnt. A mellette lévő ágyak egyikén ott ült a kerameikoszi Pauszanasz, Pauszanasz mellett pedig egy még serdülőkorban levő ifjú, akinek, ha nem csalódom, kiváló képességei lehetnek, a külseje azonban egyenesen gyönyörű. Ha jól hallottam, Agathónnak hívják; nem csodálkoznám, ha ő volna Pauszanasz fiatal kedvese. Ennyit az ifjúról. Ott lehetett aztán még látni többek között a két Adeimantoszt, Képisznek, illetve Leukolophidésznek a fiát. Hogy miről folyt köztük a szó, kívülről nem tudtam megérteni, bármennyire szerettem volna is Prodikoszt hallani; azt hiszem ugyanis, ez az ember mindenhez ért és valóban egy istenhez hasonlít. Csakhogy mivel a hangja igen mély, az egész ház tompán zúgott, és ezért nem tudtam megérteni szavait.

Alighogy beléptünk, nyomban megérkezett Alkibiadész, ez a szép ember – ahogy szerintem is jogosan nevezed –, valamint Kritiasz, Kallaiszkhrosz fia is.

VIII. Megérkezésünk után egy kis ideig még vártunk, hogy körülnézhessünk. Ezután Prótagorasz elé járultunk, akit így szólítottam meg:

- Prótagorasz, én meg ez az ifjú itt, Hippokratész, a te kedvedért jöttünk ide.
- Csak velem akartok beszélni, vagy a többiek is jelen lehetnek? – kérdezte.
- Nekünk mindegy – válaszoltam. – Hallgasd meg, miért jöttünk, azután dönts magad.
- Nos, miről van szó – kérdezte –, miért jöttetek?
- Ez a Hippokratész itt, Apollodórosz fia, egyike földieinknek. Nagy és gazdag család tagja, de tehetség dolgában is felveszi a versenyt véleményem szerint bármelyik kortársával. Azt gondolom, minden vágya, hogy nevezetes ember legyen belőle városunkban, amit hite szerint leginkább úgy érhetne el, ha tanítványodul szegődne. Dönts el most már magad, hogy egyedül akarsz-e beszélni vele ebben a kérdésben, vagy a többiek jelenlétében.
- Helyesen jársz el, Szókratész, amikor ilyen figyelmes vagy velem – felelte. – Mert valóban, nagyon óvatosnak kell lennie az embernek, amikor ismeretlen létére sorra veszi a jelentősebb városokat, és mindenütt arra akarja rábeszélteni a legderekabb ifjakat, hogy hagyják

ott a többiek társaságát – akár rokonok vagy idegenek, akár idősebbek vagy ifjabbak ezek –, és csatlakozzanak hozzá, hogy a vele való együttlét által derekabbá váljanak. Hiszen aki ilyet tesz, nem csekély irigységet, rosszindulatot és ellenségeskedést ébreszt magával szemben. Ezért is állítom, hogy a szofisztika ősrégi mesterség, csakhogy azok, akik annak idején foglalkoztak vele, félték e név ellenszenves mellékizétől, és a dolog elleplezésére különféle álarcok mögé bújtak. Egyesek, mint például Homérosz, Hésziodosz és Szimónidész a költészettel leplezték magukat, mások viszont, mint például Orpheusz és Muszaios mindenféle vallásos szertartással és jóvendöléssel, sőt, mint észrevettem, néhányan a testgyakorlással is: így például a tarentumi Ikkosz és a korábban Megarában élt szélümbriai Hérodikosz, akit mindmáig egyetlen szofistának sem sikerült felülmúlnia. A zene álarcával a

ti polgártársatok, Agathoklész, ez a kiváló szofista, leplezte magát; aztán a keoszi Püthokleidész és sokan mások. Mindezek, ismétlem, a szofisztikával szemben táplált előítélettől tartva használták cégérül az említett mesterségeket. Én azonban nem helyeslem eljárásukat ebben az ügyben: mert céljukat véleményem szerint egyáltalán nem érték el.

Hiszen az egyes államok vezető embereit nem tudták megtéveszteni, márpedig éppen őmiattuk öltöttek magukra különféle álarcokat. Mert a tömeg, ami azt illeti, úgysem vesz észre semmit sem, és csak azt visszhangozza, amit a hatalmasok hangoztatnak. Ha tehát az ember menekülni készül, de ahelyett, hogy odébbállna, elfogatja magát, igen nagy bolondságot követ el már csak azzal is, hogy egyáltalán hozzáfogott a dologhoz. Csupán azt éri el, hogy még inkább önmaga ellen ingerli a többieket, akik ráadásul még gazfickónak is fogják tartani. Ezért én sohasem követtem ezeknek a titkos szofistáknak az útját: nyíltan bevallom, hogy szofista vagyok, és hogy az emberek nevelésére vállalkozom. Az óvatosságnak ezt a módját jobbnak tartom az övéknél: jobb ugyanis nyíltan kiállni, mint titkolózni. Emellett más elővigyázatossági rendszabályokat is megfigyelhettem, úgyhogy hála istennek, nem kell tartanom tőle, hogy bajom eshetik, ha bevallom, hogy szofista vagyok. Pedig már számos éve folytatom ezt a mesterséget, mint ahogy éveim száma különben is magas; bizony koromnál fogva közületek bárkinek apja lehetnék. Ezért jóval kellemesebb nekem, ha kívánságokról valamennyi jelenlevő előtt beszélgetünk.

Erre én, minthogy gyanítottam, hogy jólesne hiúságának, ha Prodikosz és Hippiasz is látná: mily nagy vágy hajtott bennünket éppen őhöz, így szóltam:

– Mi lenne, ha Prodikoszt és Hippiaszt, valamint társaságukat idehívnánk, hogy ők is meghallgassanak bennünket?

– Kitűnő gondolat – válaszolta Prótagorasz.

– Nem lenne jó, ha ülést tartanánk? – szolt közbe Kalliasz. – Így ülve tárgyalhatnátok!

Ezt az indítványt valamennyien elfogadtuk. Mindjárt minden segítség nélkül meg is ragadtuk a padokat és ágyakat; valamennyien előre örültünk már neki, hogy ilyen bölcs férfiakat fogunk hallani. Az ülés színhelyét Hippiasz közelében rendeztük be, minthogy ott már volt néhány pad. Közben Kalliasz és Alkibiadész is odajöttek; magukkal hozták Prodikoszt is, miután felsegítették ágyáról. Velük együtt Prodikosz hallgatósága is megjelent.

IX. Miután valamennyien összegyűltünk, Prótagorasz így szólalt meg:

– Most hát, mivel a többiek is itt vannak, megismételheted, Szókratész, amit az előbb említettél nekem ennek az ifjúnak az ügyéről.

– Ugyanúgy kezdek a dolgot, Prótagorasz – mondtam neki –, mint az imént, amikor beszámoltam róla, miért is jöttünk. Ez a Hippokratész itt ég a vágytól, hogy a tanítványod lehessen, tehát – mint mondja – szeretné megtudni, mire viheti, ha hozzád szegődik. Ez a veleje a mondanivalómnak.

Erre Prótagorasz vette fel a beszéd fonalát, és így szólt:

– Nos hát, fiatal barátom, ha tanítványommá leszel, az fog veled történni, hogy már azon a napon, amikor először keresed fel társaságomat, derekabb emberként fogsz hazatérni, mint ahogy otthonról eljöttél; a következő napon még derekabb leszel, és így napról napra folytonosan gyarapodni fogsz a derekasságban.

Ezeknek a szavaknak a hallatára így szóltam:

– Egyáltalán nem csodálatos, amit mondasz, Prótagorasz, sőt nagyon is természetes.

Hiszen ha téged tanítana valaki olyasmire, amihez történetesen nem értesz, magad is derekabbá válnál, noha idős ember vagy és kiváló nagy bölcs. Ne érd be tehát az előbb adott válaszoddal. Gondold el például, hogy ez a Hippokratész egyszerre csak megváltoztatná szándékát, és arra érezne vágyat, hogy a nem régóta Athénban tartózkodó héraклеи Zeuxipposznak, ennek a fiatal embernek szegődjék tanítványává. Lehetséges, hogy ha

felkeresné őt, miképpen most téged, ez is ugyanazt mondaná neki, amit te: hogy a vele való együttlét eredményeként napról napra derekabbá válnék, és így állandó előrehaladást tenne. Ha mármost megkérdezné tőle Hippokratész: „Milyen téren leszek szerinted derekabb, és miben fogok haladni?”, akkor minden bizonnyal azt felelné neki Zeuxipposz, hogy a festészet mesterségében. Vagy például a thébai Orthagorasz tanítványául is elszegődhetne barátunk, és

kérdésére tőle is ugyanazt a feleletet kaphatná, amit tőled. Ha mármost ettől is megkérdezné, hogy a vele való együttlét eredményeként milyen téren válik napról napra derekabbá, mi mást felelhetne ez, mint hogy a fuvolajátékban? Így hát válaszolj te is ennek az ifjúnak meg nekem a következő kérdésünkre: Ha ez a Hippokratész, miután Prótagorasz tanítványa lett, már azon a napon, amikor először keresi fel az ő társaságát, derekabb emberként megy el tőle, és így napról napra állandó előrehaladást fog tenni, milyen szempontból és melyik mesterségben válik derekabbá, Prótagorasz? Prótagorasz szavaim hallatára így szólt: – Helyesen tetted fel a kérdést, Szókratész, és valahányszor helyesen teszik fel nekem a kérdést, én mindig örömmel válaszolok. Nos hát Hippokratésszal az én társaságomban nem fog előfordulni az, ami akkor érné őt, ha valamelyik másik szofistához csatlakoznék. Mert a többiek valóban gyalázatosan bánnak az ifjakkal. Ugyanis alighogy megszabadultak az iskolai tárgyak tanulásától, szofistáink megint csak erőszakkal azoknak a szakismereteknek a tanulására vetik őket vissza,

és számvetésre, asztronómiára, mértanra, valamint a múzsai tárgyakra oktatják őket (miközben ezeket mondta, jelentős pillantást vetett Hippiaszra); aki azonban engem keres fel, csupáncsak azt fogja tanulni, ami valóban fontos neki. Az én oktatásom a magánügyek intézésében, valamint a közügyekben akarja növendékeimet járatossá tenni: arra tanítom tehát őket, miképpen irányíthatják a legjobban a háztartásuk ügyeit, illetve miképpen tehetnek szert az államban a legnagyobb befolyásra mint gyakorlati férfiak és mint szónokok.

– Nem tudom, jól értettem-e szavaidat – feleltem. – Azt hiszem ugyanis, hogy a politika művészetéről beszélsz, és azt ígéred, hogy tanítványaidat jó állampolgárokká teszed.

– Éppen ez az az ajánlat, Szókratész, amit felkínálok.

X. – Nos – feleltem –, gyönyörű mesterségnek vagy birtokában, ha valóban birtoklod. De én őszinte leszek hozzád és nyíltan megmondom a véleményemet. Mert soha nem hittem, Prótagorasz, hogy az említett művészet tanítható; de ha

te az ellenkezőjét állítod, nem tudom, miért ne higgyek neked. Kötelességemnek érzem azonban megmondani, miért nem hiszek e művészet taníthatóságában, tehát abban, hogy az egyik ember a másikra átszármaztathatná. Azt állítom ugyanis, és ebben valamennyi görög egyetért velem, hogy az athéniak bölcs emberek. Nos hát, valahányszor népgyűlésre gyűlünk össze, azt tapasztalom, hogy amikor az államnak építészeti ügyben kell határoznia, az építendő házak dolgában az építőmestereket hívják meg tanácsadóul, ha pedig hajóépítésről van szó, a hajóépítőt; egyszóval minden olyan esetben, amikor a szóban forgó tárgy megtanulható és megtanítható, illetéknéppen cselekednek. Ha azonban másvalaki próbál tanácsot adni, olyan ember, akiről úgy tudják, hogy nem szakértő – legyen bár igen szép, igen gazdag vagy rendkívül előkelő származású –, szóhoz sem engedik jutni, hanem jól kinevetik, és hatalmas lármát csapnak, mindaddig, amíg a szólásra jelentkező a nagy zajtól letorkolva önként el nem áll szándékától, vagy amíg a rendőrök le nem ráncigálják az emelvényről, sőt az előljárók parancsára ki nem utasítják a népgyűlésről. Minden olyan ügyben tehát, amelyről úgy gondolják, hogy szakértelemre van szükség, az említett módon járnak el. Hogyha azonban valami általános politikai kérdésben kell határozatot hozni, bárki szólásra emelkedhet

és tanácsot adhat, legyen az illető ács, kovács, varga, kereskedő, hajóskapitány, szegény vagy gazdag, előkelő származású vagy közember; ezeknek senki sem hányja a szemére, mint az

előbbieknél, hogy minden előképzettség és iskolázottság nélkül tanácsadóként merészelnek föllépni. Mert nyilvánvaló, hogy az általános vélemény szerint az ilyesmi nem is tanítható.

De

ez nemcsak a közügyekre érvényes: a magánügyek terén sem képesek még a legbölcsebb és legderekabb polgárok sem azt az erényt, amelyet megszereztek, másokra átszármasztani.

Hiszen Periklész is, ennek a két ifjúnak az atyja,* minden téren, ahol csak szó lehet oktatásról,

alapos és gondos nevelésben részesítette fiait; abban a dologban azonban, aminek maga is mestere, nem vállalkozik nevelésükre, és mást sem kér fel rá: szabadon csatangolnak fiait, mint a pásztor nélkül legelő csorda állatait, hátha talán így maguktól sikerül szert tenniük az erényre. Vagy ha úgy tetszik, tekintsd az itt ülő Alkibiadész öccsének, Kleiniasznak az esetét.

Gyámja, az említett Periklész, attól féltette őt, hogy Alkibiadész példájára rossz útra fog térni; elvette tehát bátyjától, és Aripbrónra bízta nevelését. De még hat hónap sem telt el, és visszaadta testvérenek, minthogy nem tudta, mit kezdjen vele. És még nagyon sok férfiút említhetnék neked, akik sem rokonaik, sem a tőlük távol állók közül soha senkit nem tudtak derekabbá tenni, noha ők maguk derék emberek. Én tehát ezeknek a példákra a láttára nem hiszem, hogy az erény tanítható; de amikor tőled az ellenkezőjét hallom, megingok véleményemben, és azt hiszem, mégiscsak mondasz valamit: hiszen tudom, te sok mindent tapasztaltál, sok mindent tanultál másoktól, és sok dologra jöttél rá magadtól. Ha tehát meggyőzően be tudod bizonyítani nekünk, hogy az erény tanítható, ne tagadd meg tőlünk ezt a bizonyítást.

– Jól van, Szókratész, nem fogom megtagadni – felelte. – De mert mint idősebb ember állok veletek szemben, választhattok: mondjak-e el egy mítoszt bizonyítékul, vagy inkább a fogalmi bizonyítás útját járjam végig?

Erre a jelenlevők közül többen azt válaszolták, hogy járjon el úgy, ahogy neki tetszik.

– Akkor hát azt hiszem, hálásabb dolog lesz, ha egy mítoszt mondok el nektek – felelte.

XI. – Hajdanában volt egy korszak, amikor már voltak istenek, de halandó fajok még nem léteztek. Amikor a sors rendeléséből ezek megszületésének is eljött az ideje, az istenek a föld belsejében földet és tüzet összeelegyítve és mindazokat az anyagokat* hozzáadva, amelyek a földdel és a tűzzel egyesülni szoktak, megformálták őket. De mielőtt napvilágra hozták volna teremtményeiket, megbízták Prométheuszt és Epimétheuszt, hogy lássák el őket a szükséges dolgokkal, és osszák szét köztük megfelelő módon a különböző képességeket. Epimétheusz azonban megkérte Prométheuszt, hogy bízsa rá az osztályt; „ha kész leszek – mondta –, te majd felülvizsgálhatod művemet”. Így, miután testvérét sikerül rábeszélnie, munkához lát. Akinek erőt adott, attól megtagadta a gyorsaságot, a gyengébbeket viszont éppen a gyorsasággal ruházta fel; egyeseket felfegyverzett, a védtelen szervezetek oltalmára viszont másfajta képességeket eszelt ki. Amelyiküknek ugyanis kis testalkatot juttatott, a

menekülésre szárnyakat adományozott vagy pedig föld alatti lakóhelyet; azokat a lényeket, amelyeket nagysággal tüntetett ki, éppen nagyságuk óvta meg.

A többi tulajdonságot is hasonló módon, az egyensúly biztosításával osztotta ki. Mindezt pedig annak szem előtt tartásával eszelte ki, hogy egy fajt se tegyen ki a pusztulásnak. Miután így kellőképpen megvédte őket, hogy elemésszék egymást, azt is kieszelte, hogy miképpen tegye számukra elviselhetővé az évszakok változását. E célból sűrű szőrzetet és jó erős bőrtakarót adott rájuk, hogy megfelelő védelmük legyen a tél hidege ellen és a forróságot is elviselhessék, valamint, hogy szőrzetük meg bőrük saját természet adta takarójuk lehessen, ha a vackukba vonulnak. Láruk védelmére egyeseknek patát, másoknak erős, vértelen bőrt adott.

Majd táplálékukról gondoskodott, és mindegyiknek mást és mást jelölt ki: egyeseknek a föld fűvét, másoknak a fák gyümölcseit, megint csak másoknak gyökereket. Némely állatnak más állatok húsát adta táplálékul. Úgy intézte a dolgot, hogy az ilyenek csak keveset kölykezzenek, azok az állatok viszont, amelyek az előbbieket táplálékául szolgálnak, igen szaporák legyenek: ezzel a faj fennmaradását akarta biztosítani. Nos, ily módon Epimétheusz, aki különben sem csöpögött a bölcsességtől, mind szétosztotta a képességeket az értelemmel nem rendelkező állatok között. Pedig ott volt még neki teljesen csupaszon az emberi nem, és most nem tudta, mihez kezdjen vele. Amint tanácstalanul töpreng, megérkezik Prométheusz, hogy felülvizsgálja az osztályt. Látja, hogy a többi élőlénynek mindene megvan, ami csak kell, csupán az ember mezítelen, sarutlan, takarótlan és védtelen. Pedig már itt van a sorstól rendelt nap, amikor az embernek is ki kell mennie a föld alól a napvilágra. Prométheusz most már maga sem tudván, milyen oltalmat találjon ki az embernek, ellopja Héphaisztosztól és Athénétől a mesterségbeli tudást és ezzel együtt a tüzet – tűz nélkül ugyanis lehetetlen lett volna ezt a képességet bárkinek is megszerezni vagy alkalmazni –, s ily módon ajándékozza meg nemünket. Ekként kapta meg tehát az ember a megélhetéshez szükséges képességet; a

közösségalkotó képesség azonban még nem volt meg benne. Ez ugyanis Zeusz birtokában volt, Prométheusznak pedig már nem adatott meg, hogy Zeusz lakába, a fellegvárba behatolhasson, mert semmi egyebet nem tekintve, Zeusz birodalmának már az őrei is iszonyatosak voltak. Athéné és Héphaisztosz lakába viszont, ahol ezek ketten közösen gyakorolják kedvelt mesterségüket, sikerült észrevétlenül bejutnia. S miután ellopja Héphaisztosznak a tűz használatához kötött, valamint Athénének más természetű* mesterségét, megajándékozza vele az embert. Innen van az, hogy az ember birtokában van az élet kényelmét szolgáló eszközöknek, és hogy Prométheusznak Epimétheusz ostobasága miatt

később – a monda szerint – a lopás bűnéért kellett lakolnia.

Mínthogy az ember isteni javaknak vált részesévé, ő lett az egyetlen élőlény, amely az istennel való rokonsága révén istenekben hitt. Ezért hozzáfogott, hogy az isteneknek oltárokat és szobrokat állítson. Ezután könnyen megtanulta, hogy hangokat és artikulált szavakat képezzen, majd pedig feltalálta a házat, a ruházatot, a lábbelit, a takarót és a föld terményeit. Ilyen módon készültek fel tehát az emberek az életre. Eleinte azonban szanaszét szóródva laktak, még nem voltak városok, s ki voltak téve a vadállatok pusztító támadásainak, hiszen mindenképpen gyengébbek voltak náluk. Kézműves mesterségbeli tudásuk az életfenntartásra alkalmas volt ugyan, a vadállatokkal szembeni harcban azonban elégtelennek bizonyult. Hiányzott ugyanis még belőlük a közösségalkotó képesség, amelynek része a hadviselő képesség. Alkalmat kerestek tehát a tömörülésre, és hogy fenn tudják tartani magukat, városokat alapítottak.

Valahányszor azonban összejöttek egy tömegben, jogtalanságokat követtek el egymás ellen, mínthogy nem volt még meg bennük a közösségalkotó képesség. Tehát megint csak szétszóródtak, és folytatódott pusztulásuk. Végül már Zeusz is aggódni kezdett nemünkért, és hogy teljesen ki ne pusztuljon, elküldte Hermészt, hogy honosítsa meg az emberek között a tisztességérzést és a jogot: hadd legyen az államokban rend és barátságokat létesítő kötelék. Hermész természetesen megkérdezi Zeuszt, hogy miképpen tegye az embereket a jog és a tisztességérzés részeseivé. „Úgy osszam szét ezeket is köztük, ahogy a különböző mesterségek vannak szétosztva? Ennek az osztálynak ugyanis az az elve, hogy aki például az orvosi mesterséghez ért, számos avatatlan kezelését el tudja látni, és ugyanígy van a többi szakember esetében is. Mármost a jogot és a tisztességérzetet is ilyen módon osszam ki köztük, vagy juttassak belőle mindenkinek?” „Mindenkinek – felelte Zeusz –, és valamennyien részesüljenek belőlük, mert nem jöhetnek létre államok, ha – miként a többi

mesterség esetében – csak kevesen részesülnek belőlük. És hirdesd ki törvényemet is, amely szerint az olyan embernek, aki képtelen a tisztességérzést és a jogot magáévá tenni, meg kell halnia. Mert az ilyen az állam rákfenéje.”

XII. Ezért van hát, Szókratész, és ezzel magyarázható, hogy miként mindenki más, az athéniak is úgy vélekednek, hogy valahányszor építészeti hozzáértésről vagy valami más szakismeretről van szó, csak néhány ember tanácsát kell kikérni, ha pedig egy ezeken kívül álló akarna tanácsot adni, azt nem fogadnák el, amint te is mondtad. És valóban, szerintem is igazuk van. Valahányszor azonban olyan tanácskozássra gyűlnek össze, ahol csupán politikai hozzáértésre van szükség, ahol tehát minden kérdés az igazságosság és a józan mérséklet területén mozog, egészen természetes, hogy bárki hozzászólását elfogadják, tehát szinte magától értetődőnek tartják, hogy a közügyekhez mindenki ért valamit, s ha nem így volna, az

államok sem állhatnának fenn. Ez tehát az oka az említett dolognak.

De hogy azt ne gondolhasd, hogy félrevezettelek, bebizonyítom neked, hogy az általános vélemény az, hogy mindenkinek része van az igazságosságban és a többi állampolgári erényben. Igaz, más területeken a hozzáértés kérdésében valóban úgy vagyunk, ahogy mondtad: ha például valaki azt állítja, hogy jó fuvolajátékos, vagy hogy bármely más mesterséghez ért, noha nem is konyít hozzá, nevetség tárgya lesz, vagy bosszankodni fognak rajta, és saját hozzátartozói sietnek majd hozzá, hogy jobb belátásra bírják, mint valami

örjöngőt. Más a helyzet azonban az igazságosság és a többi politikai erény területén. Mert bár az igazság bevallását minden téren józan bölcsességnek szokás tekinteni, mégis ha például egy közismerten igazságtalan ember egy nagyobb társaságban elmondja önmagáról az igazat, az igazság bevallása az örültséggel azonos; a közmeggyőződés szerint ugyanis minden embernek azt kell állítania önmagáról, hogy ő igazságos, akár megfelel ez a valóságnak, akár nem. Mert azt, aki nem akarná legalábbis elhitetni magáról, hogy igazságos, mindenki dühöngő örültnék tartaná. Így hát szükségszerű, hogy valamilyen módon minden embernek része legyen az igazságosságban, ha egyáltalán emberi közösségben akar élni.

XIII. Arról a kérdésről most már, hogy ha az igazságosságról van szó, az emberek bárkit jogosultnak tartanak a hozzászólásra – minthogy véleményük szerint mindenki részesedik ebben az erényben –, nincs több mondanivalóm. Másrészt viszont azt szeretném neked most bebizonyítani, hogy senki sem hiszi, hogy ez az erény természeti adottság, vagy hogy esetleg magától születik meg valakiben, sőt mindenkinek az a véleménye, hogy tanítható, és saját szorgalmával szerzi meg az, aki birtokolja. Azokért az emberi hibákért és gyengeségekért ugyanis, amelyeket a természet vagy a véletlen számlájára írunk, senki sem haragszik, és nem is tesz szemrehányást, s azt sem tekintjük feladatunknak, hogy ezeket oktatással vagy büntetéssel megjavítsuk, csupáncsak szánakozunk rajtuk. Mert vajon ki lenne olyan balga, hogy a rútakkal, a kicsinyekkel vagy a nyomorékokkal szemben haragot érezne vagy szemrehányást tenne nekik? Hiszen – én legalábbis ezt gondolom – mindenki tisztában van vele, hogy mind a kiváló tulajdonságokat, mind pedig a fogyatkozásokat a természet vagy a véletlen adja az embereknek. Ámde ha valaki azoknak a javaknak van híjával, amelyeket a közfelfogás szerint szorgalommal, gyakorlással és tanulással mindenki megszerezhet, és tele van csupa kiküszöbölhető hibával, joggal sújtja őt harag, büntetés és szemrehányás. Ezek közé a hibák közé tartozik az igazságtalanság és az istentelenség, valamint általában mindaz, ami az állampolgári erény szöges ellentéte. Minthogy pedig ezeket a fogyatékosságokat senkinek sem szokás megbocsátani vagy elfelejteni, nyilvánvaló, hogy a közfelfogás szerint az állampolgári erény azok közé a javak közé tartozik, amelyek szorgalommal és tanulással megszerezhetők. Gondold csak meg, Szókratész, milyen alapon is büntetik meg a gonosztevőket! Magad is levonhatod belőle a következtetést, hogy az emberek hite szerint az erény elsajátítható. Mert aki ésszerűen jár el, nem abból a szempontból és nem amiatt bünteti

meg a gonosztevőt, mert az jogtalanságot követett el – ha ezért büntetne az ember, csupán az esztelen, állati bosszú hajtaná. Aki azonban tervszerűen akar eljárni a büntetés kérdésében, az nem a már elkövetett bűntettet akarja megtorolni – hiszen azt már nem teheti meg nem történtté –, hanem a jövő szempontjából büntet: hogy a tettes ne essen újra bűnbe, és általában

mindenki, aki csak tanúja volt megbüntetésének, visszariadjon a gaztettől. Aki pedig ilyen felfogást vall, az nyilván meg van győződve róla, hogy az erény neveléssel átszámaztatható: hiszen elrettentés céljából büntet. S mindenki, aki a magánéletben vagy az állam megbízásából büntetéseket szab ki, ezen a véleményen van. Az egész világon – így természetesen Athénban, a te hazádban is – az olyan embereket büntetik és fenítik, akik a közfelfogás szerint jogtalanságokat követtek el. Így hát ennek a gondolatmenetnek az alapján az athéniak is azok körébe tartoznak, akik szerint az erény megszerezhető és megtanítható. Véleményem szerint immár bebizonyítottam neked, Szókratész, hogy a közügyeket illető kérdésekben teljesen jogosan hallgatják meg polgártársaid a kovács és a varga tanácsait, valamint, hogy az erényt taníthatónak és megszerezhetőnek tartják.

XIV. Hátravan még egy megoldandó kérdés, amelyet a derék férfiakkal kapcsolatban vetettél fel: hogyan lehetséges, hogy ezek a derék férfiak minden olyan dologra, amelyben szó

lehet oktatásról, megtaníttatják fiaikat, és bölcsekké teszik őket bennük, de annak az erénynek

a terén, amelyben ők maguk kitűnnek, képtelenek gyermekeiket felülemelni az átlagon. Erre vonatkozólag már nem mítosszal akarok felelni neked, Szókratész, hanem fogalmi magyarázattal. Gondold meg ugyanis a következőt: vajon van-e vagy nincs olyan dolog,

amelyben minden polgárnak szükségképpen részesednie kell, hogy az állam fennállhasson. Ezen a ponton oldódik meg a te problémád, amelyből nem találsz kiutat sehol másutt. Mert tegyük fel, hogy létezik ilyen dolog, és ez nem az ácsmesterség, nem a kovácsmesterség, sem pedig a fazekasság, hanem az igazságosság, a józanság és a jámborság, vagyis mindaz, amit egy szóval férfierénynek neveznek. Ha tehát létezik ilyen dolog, amelyben mindenkinek részesednie kell, amihez mindenkinek hozzá kell szabnia cselekedeteit, akkor is, ha valami mást akar tanulni vagy tenni, és azt sohasem kerülheti meg; továbbá, ha helyes, hogy az olyan embert – akár gyermek, akár férfi, akár asszony az illető –, aki nem részesedne benne, addig kell oktatni és fenítetni, ameddig a büntetések meg nem javítják, és ha hiába büntetjük és tanítjuk őt, mint javíthatatlant ki kell taszítani az államból vagy meg kell ölni; ha tehát így áll a helyzet és ilyen a természete az állampolgári erények foglalatának, s mindezek ellenére a közügyek terén kiemelkedő emberek – noha fiaiknak minden oktatást megadnak – mégsem tanítják őket az említett erényre, magad sem tagadhatod, hogy ezek a férfiak igen különös színben tűnnek fel előttünk. Hiszen bebizonyítottuk, hogy azt a bizonyos erényt mind a magánéletben, mind pedig a közéletben taníthatónak szokás tartani. S noha tanítható és neveléssel átszámaztatható, az említett kiváló államférfiak mégiscsak azokra a dolgokra tanítják fiaikat, amelyeknek nem tudásáért nem jár halálbüntetés? Azon a téren pedig, ahol a tudatlanságért és az erkölcsi műveletlenségért halálbüntetés jár, továbbá száműzetés, és a halálbüntetés mellett még vagyonekobbzás, tehát úgyszólván egész családjuk romlása vár gyermekeikre, ne nyújtanának nekik semmilyen oktatást, és ne fordítanák rájuk minden gondjukat? El lehet ezt hinni róluk, Szókratész?

XV. Valójában kicsiny koruktól kezdve oktatgatják és buzdítják gyermekeiket, és ameddig csak élnek, törődnek velük. Attól kezdve, hogy a gyermek érti a szót, a dajka, az anya, a nevelő és maga az atya is azon versengenek, hogy a lehető legderekabbá tegyék a kisedet. Ezért minden tetténél és szavánál figyelmeztetik, és rámutatnak: íme, ez helyes cselekedet volt, az helytelen; ez szép, az rút; ez istennek tetsző, az bűnös; ezt tedd, azt kerüld. Azt

szeretnék elérni, hogy önként engedelmeskedjék; de ha nem engedelmeskedik, fenyegetésekkel és veréssel térítik az egyenes útra, éppen úgy, mint ahogyan az ember egy meghajlított és meggörbített fadarabot kiegyenesít. Ezután iskolába küldik; a tanítótól elvárják, hogy jóval több gondot fordítson a gyermek helyes magatartására, mint az elemi ismeretekre és a kitharajátékra. A tanítók meg is felelnek ennek a kívánságnak, és miután a gyermek megtanulta a betűvetést, s már annyira vitte, hogy az írott szöveget is úgy érti, mint azelőtt a beszédet, kezükbe adják a nagy költők költeményeit, hogy ezekkel is megismerkedjenek. Sőt e költeményeket könyv nélkül is megtanultatják velük, hiszen számos erkölcsi tanulságot meríthetnek belőlük, ezenkívül pedig a régmúlt idők kiváló fiainak viselt dolgaiból, valamint azok magasztaló dicséretéből is okulhatnak. Így olyan példák állnak a gyermek előtt, amelyek becsvágyát felkeltvén utánzásra serkentik, és arra buzdítják, hogy törekedjék hozzájuk hasonló lenni. A kitharajáték tanítói ugyancsak hasonló célokat akarnak elérni: a józan mérséklet erényét ápolják, és arra ügyelnek, hogy az ifjak ne térjenek rossz útra. Ezenkívül, mikor a növendékek megtanultak már kitharán játszani, másfajta kiváló költők: lírikusok verseivel ismertetik meg őket, amelyeket kitharakísérettel való előadásra meg is zenésítenek. Minden törekvésük arra irányul, hogy a ritmusokat és harmóniákat szilárdan bevéssék a gyermekek lelkébe, hogy ezáltal fegyelmezettebbek legyenek, és hogy a ritmust és a harmóniát jobban ismerőkké válva még inkább meg tudjanak felelni a beszéd és a cselekvés kötelezettségeinek. Mert az egész emberi életnek szüksége van ritmusra és harmóniára. Emellett még a tornamesterhez is elküldik a gyermeket, hogy teste edzettebbé válván segítségére lehessen a már helyes irányba fordított erkölcsi belátásnak, hogy később testi gyengeség miatt a háborúban vagy a gyakorlati élet más terén a gyáva ember szerepére ne vállalkozzék. És minél többet tehet egy szülő, annál többet nyújt gyermekének a nevelés terén. A legtöbbet pedig a leggazdagabbak tehetik, ezért az ő gyermekeik azok, akik a velük

egykorúak közül a legkorábban kezdenek iskolába járni és a legkésőbbben fejezik be tanulmányaikat. Miután pedig elhagyták az iskolát, az állam parancsára meg kell ismerkedniük a törvényekkel, hogy azok szerint rendezzék be életüket, és cselekedeteiket ne kényük-kedvük szerint irányítsák. Mint ahogy a tanítók is úgy adják a viasztáblát az írásban még járatlan gyermek elé, hogy a palavesszővel előre megvonalazzák, kényszerítve őt, hogy írását e sorokkal vezettesse, az állam is törvényeket ír elő – régi idők derék törvényhozóinak találmánya ez –, követésükre kényszerítve uralkodókat és alattvalókat. Azt, aki túteszi magát rajtuk, megbünteti; és a büntetés neve tinálatok is, mint sok helyütt másutt: helyes útra térítés, minthogy a törvény mutatja meg az egyenes utat. Amikor hát mind a magánéletben, mind pedig a közéletben ilyen nagy gondot fordítunk az erény ápolására, kell-e még csodálkoznod és kételkedned, Szókratész, ha azt állítom, hogy az erény tanítható? Nem, ezen valóban nem kell csodálkoznia: jóval csodálatosabb lenne, ha nem lenne tanítható.

XVI. De miért van az, hogy kiváló atyáknak oly sok esetben hitvány gyermekei vannak? Erre is szívesen megfelelek neked. Nincs ebben semmi csodálatos, ha igaz az előbbi állításom, amely szerint abban a bizonyos dologban – vagyis az erényben – való részesedésből senki sem vonhatja ki magát, hacsak nem akarja az állam fennállását veszélyeztetni. Ha mármost ez az állításom igaz – márpedig aligha férhet hozzá kétség –, a továbbiak megfontolására vegyünk egy tetszőleges példát a gyakorlati foglalkozások vagy a tudományok köréből. Gondold el például, ha az állam fennállásának az volna a feltétele, hogy valamennyien értsünk a fuvolajátékhoz – már amennyire az embert erre tehetsége képesíti –, akkor mind a magánéletben, mind pedig a közösség színe előtt mindenki a fuvolajátékot tanítaná a többieknek, és mindenki szemrehányásokkal illetné azt, aki rosszul kezeli hangszerét. Ezért féltékenykedés sem volna ezen a téren, ugyanúgy, ahogy most például az igazságosságra és a törvénytiszteletre akarunk mindenkit minden irigység és – a többi mesterség terén követett gyakorlattal ellentétben – titkolózás nélkül megtanítani. Hiszen

igazságosságunkkal és erényünkkel, azt hiszem, valamennyien csak használunk egymásnak. Ezért felvilágosítással és oktatással valamennyien készségesen rendelkezésére állunk bárkinek

az igazságosság és a törvénytisztelet kérdéseiben. Ha mármost hasonló módon a fuvolajáték kérdésében is teljes készséggel és féltékenységgel nélküli közlékenységgel tanítgatnánk egymást,

azt hiszed, Szókratész, a kiváló fuvolajátékosok fiai minden esetben jobb fuvolajátékosok lennének, mint a rossz fuvolások fiai? Én ugyanis azt hiszem, hogy nem, hanem az a fiú, aki történetesen a legtöbb tehetséggel rendelkezik a fuvolajátékra, híres fuvolássá fogja magát kinőni, amelyik gyermek pedig tehetségtelen, az nem is lesz híres. S gyakran a kiváló fuvolás fiából lesz hitvány, a hitványéból pedig kiváló játékos. Az azonban bizonyos, hogy a hozzá nem értő avatatlanokkal szemben bármelyik fuvolás még mindig mestere hangszerének. Ezért most azt is beláthatod, hogy az az ember, akit a törvény tisztelőiben nevelt emberek közt a legigazságtalanabbnak ítélnél, még mindig igazságosnak és az erény mesterének látszanék, ha olyanokkal kellene őt összehasonlítani, akik előtt ismeretlen dolog a nevelés, a törvénytisztelet és

a törvény, akik semmi kényszerrel nem ismernek, ami őket minden körülmények között az erény ápolására szorítaná, hanem teljesen vad állapotban élnek, éppúgy, mint azokat, akiket Pherekratész, a költő mutatott be nekünk* tavaly a szüreti ünnepen. Te magad is, ha ilyen emberek közé kerülnél – olyan társaságba, mint Pherekratész komédiájában az embergyűlölő –, ugyancsak megörlögnél, ha legalább egy Eurübatosszal vagy Phrünondasszal sikerülne találkoznod, és siránkozva vágyakoznál polgártársaid gonoszúsága után. Most azonban el vagy kényeztetve, Szókratész, mert minden ember – már amennyire képességei engedik – az erény tanítója; éppen ezért senkit sem ismersz el annak. Éppen úgy vagy ezzel, mint ahogy a görög

nyelv tanítóját keresnéd: senkire sem sikerülne rámutatnod. És hasonlóképpen járnál – azt hiszem –, ha azt keresnéd, hogy ki tanította meg a kézművesek fiait arra a mesterségre, amelyet már atyjuktól eltanultak – már amennyire atyjuk és hasonló foglalkozású barátai megfelelő tanítók voltak. Nem hiszem, Szókratész, hogy könnyű lenne ezekben az esetekben

rámutatni, ki is volt tulajdonképpen a tanító; de már a teljesen járatlanok tanítóját megtalálni semmiképpen sem nehéz. Ugyanígy vagyunk az erény dolgában is és minden hasonló esetben.

Hiszen már örülnünk kell, ha akad valaki, aki csak némiképpen is kitűnik köztünk az erény fejlesztésében és oktatásában. Nos, hát, azt hiszem, én is ezek közé tartozom, és jobban értek hozzá másoknál, hogy tanítványaimnak hasznára legyek a szépre és jóra irányuló törekvésükben. Így azt az összeget, amelyet tanításomért követelek, mindenképpen megszolgálom, sőt még többet is érdemelnék, amint azt növendékeim is elismerik. Éppen ezért a tandíjfizetés módját a következőképpen szabályoztam: amint valaki befejezte nálam tanulmányait, hacsak nincs valami ellenvetése, kifizeti az általam követelt összeget; de ha van valami kifogása, elmegy egy templomba, és ott eskü alatt kinyilvánítja, mennyit ér neki, amit tőlem tanult. Ezt az összeget fizeti aztán ki.

Íme, Szókratész, mítosszal is, érveléssel is bemutattam neked, hogy az erény tanítható, és hogy polgártársaidnak is ez a véleménye, továbbá, hogy nincs mit csodálkozni rajta, ha a kiváló atyák fiai hitványok és a hitványakéi kiválóak. Hiszen Polükleitosz fiai, ennek a Paralosznak és Xanthipposznak kortársai, sem örökölték semmit atyjuk tehetségéből, és ugyanígy vagyunk más kiváló mesterek fiaival is. Ezt a két ifjút azonban nem lenne helyes dolog hasonló váddal illetni: hiszen még fiatalok, és így még lehetnek velük kapcsolatban reményeink.

XVII. Prótagorasz ez után a terjedelmes és tartalmas szónoki mutatvány után befejezte beszédét. Szavaitól elbűvölve egy ideig még nem tudtam levenni róla tekintetemet; vártam, hátha mond még valamit: égtém a vágytól, hogy halljam. De amikor észrevettem, hogy most már valóban befejezte, nagy nehezen mégiscsak összeszedtem magam, és Hippokratészra pillantva így szóltam:

– Mennyire hálás vagyok neked, Apollodórosz fia, hogy ide hoztál! Nem adnám semmiért, hogy mindazt, amit Prótagorasztól hallottam, meghallgathattam. Ezelőtt ugyanis azt hittem, hogy nem az emberi gondoskodás teszi az erényes embereket erényessé; most azonban sikerült meggyőződnöm az ellenkezőjéről. Egy csekélység zavar még csupán, de nyilvánvaló, hogy Prótagorasz erre vonatkozólag is könnyen fel fog engem világosítani, minthogy már annyi mindenről felvilágosított. Ha ugyanis valaki ezekről a kérdésekről valamelyik népszónokkal beszélgetne, könnyen megeshetne, hogy ugyanilyen beszédeket hallana, akár Periklészről vagy bárki másról, aki ért a szónokláshoz. De ha az ember folytatná a kérdezést, szónokaink képtelenek lennének – akárcsak a könyvek – feleletet adni, vagy esetleg maguktól felvetni valamilyen kérdést. Hanem ha valaki az elhangzottakkal kapcsolatban bármily csekélységet megkérdezne, feleletként még erre a csekélyke kérdésre is megint csak távszónoklatokat rögtönöznenek; olyanok ők, mint az érclemezok, amelyeket ha megütünk, sokáig zúgnak és konganak, amíg csak jó erősen meg nem fogjuk őket. Nos, Prótagoraszunk is ért hozzá, hogy hosszú és tetszetős beszédeket mondjon, amint azt szavai be is bizonyították. Csakhogy ő azt is meg tudja tenni, hogy ha kérdést intéznek hozzá, röviden válaszoljon, továbbá, ha maga tesz fel kérdést, hogy türelmesen meghallgassa a feleletet. Pedig ez a képesség csak keveseknek adatott meg. Most hát, Prótagorasz, már csak egy csekélység hiányzik nekem, és teljesen ki leszek elégítve, ha a következő kérdésemre is feleletet adsz. Azt állítod, hogy az erény tanítható, és én ezt neked jóval inkább hajlandó vagyok elhinni, mint bárki másnak. Volt azonban beszédednek egy meglepő pontja, amely lelkemben űrt hagyott maga után, ezt kellene most betöltened. Azt mondtad ugyanis, hogy Zeusz küldte az embereknek az igazságosságot és a tisztesség érzését, és több helyütt is úgy emlékeztél meg beszédedben az igazságosságról, a józanságról, a jámborságról és a többi efféle dologról, mintha mindez egybefogva egy dolog volna: az erény. Nos hát, arra adj nekem pontos választ, vajon ha az erény valóban egyetlen valami, akkor az igazságosság, a józanság és a jámborság részei-e, vagy pedig mindezek az előbb említett erények nem egyebek, mint egy és ugyanazon dolognak a különböző elnevezése? Ez az, amit még tudni szeretnék.

XVIII. – Mi sem könnyebb, Szókratészom, mint kérdésedre feleletet adni – mondta Prótagorasz. – Mindazok a dolgok, amelyeket kérdésedben felhoztál, az egyetlen erény részei.

– De vajon – kérdeztem – úgy részei-e, mint ahogyan a száj, az orr, a szem és a fül részei az arcnak, vagy mint ahogyan egy aranytömb részei az egésznek? Ez utóbbiak ugyanis semmiben sem különböznek egymástól és az egésztől, csupán csak nagyságra nézve van köztük eltérés.

– Az a véleményem, Szókratész, hogy az előbbi módon; vagyis úgy viszonylanak az egészhez, mint az arc részei az arc egészéhez.

– De akkor mi a helyzet? – kérdeztem tőle. – Vajon az erényből a különböző emberek más és más részt nyernek-e el osztályrészül, vagy pedig, ha valaki az egyiket elnyeri, szükségképpen az egésznek birtokába jut?

– Egyáltalán nem – felelte. – Hiszen van sok bátor ember, aki mégis igazságtalan, és sok

igazságos, aki mégsem bölcs.

– Így hát a bölcsesség és a bátorság szintén részei az erénynek? – kérdeztem.

– Elsősorban éppen ezek tekinthetők részeinek – mondta. – A legfontosabb azonban valamennyiük között a bölcsesség.

– És ezek közül a részek közül mindegyik különálló és a többitől különböző? – kérdeztem.

– Igen.
– És akkor mindegyikőjüknek más meg más sajátosságai vannak, akárcsak az arc részeinek? Hiszen a szem is más, mint a fül, és tulajdonságaik is különbözőek, amint ahogy az

arc többi része is elüt egymástól, nemcsak tulajdonságaikat tekintve, hanem más szempontból is. Így van tehát az erény részeivel is? Itt is mindegyik különbözik a másiktól, és mindegyiknek más tulajdonságai vannak? Nyilvánvaló, hogy így kell lennie a dolognak, ha a példánkkal való megegyezés helyes.

– Valóban így van, Szókratész – felelte. Erre én így folytattam.

– Tehát az erény részei közül egyik sem hasonlít a másikhoz? Így például egyik sem hasonlít a tudáshoz vagy az igazságossághoz, a bátorsághoz, a józansághoz vagy esetleg a jámborsághoz?

– Úgy van – felelte.

– Nos hát – mondtam –, vizsgáljuk meg együtt, hogy ezek mindegyikének milyen a természete. Mindenekelőtt azonban a következőről döntsünk. Vajon az igazságosságot valamilyen határozott dolognak kell-e tekintenünk vagy nem? Mert én azt hiszem, hogy igen. S mi a te véleményed?

– Én is hasonlóképpen vélekedem – felelte.

– Helyes. De mi lesz akkor, ha valaki azt kérdezné kettőnktől: „Mondjátok meg nekem, Prótagorasz és Szókratész, hogy az a dolog, amit az imént igazságosságnak neveztetek, önmagában tekintve igazságos-e vagy igazságtalan?” Ami engem illet, én azt válaszolnám neki, hogy igazságos. De hogyan döntenél te? Velem egyformán vagy másképp?

– Ugyanúgy, mint te – mondta.

– A kérdés tehát azt kellene válaszolnom, hogy az igazságosság ugyanazt jelenti, mint igazságosnak lenni. Ezek szerint te is így felelnél.

– Igen – mondta.

– Ha ezután azt kérdezné az illető tőlünk: „Nemde a jámborságról is azt állítjátok, hogy az erények közé tartozik?”, azt hiszem, igennel felelnék.

– Úgy van – válaszolta.

– „De akkor róla is állítjátok, hogy valamilyen határozott dolog?” – kérdezné tovább. Mi pedig erre is igennel felelnék. Vagy talán nem?

Prótagorasz osztotta nézetemet.

– „De akkor vajon ez a dolog önmagában tekintve istentelen-e vagy pedig jámbor?” –

folytatná a kérdezősködést. Erre azonban már megdühödnék, és azt mondanám neki: „Elég legyen, szerencsétlen! Miféle dolog legyen jámbor, ha maga a jámborság nem az?” S te mit mondanál? Nem ugyanígy felelnél?

– De igen, feltétlenül – mondta.

XIX. – Erre most már a mi emberünk ezt kérdezhetné: „Hogyan is mondtátok az imént?

Vagy talán rosszul értettelek benneteket? Hiszen ha jól értettem, azt állítottátok, hogy az erény részei úgy viszonylanak egymáshoz, hogy mindegyik különbözik a másiktól.” Erre én azt mondanám neki: „Lehet, hogy különben mindent helyesen értett, de ha azt hiszi, hogy ezt én állítottam, nem figyelt eléggé. Mert ezt Prótagorasz állította egyik válaszában, én csupán a kérdező szerepét töltöttem be.” Ha mármost azt kérdezné: „Igaza van ennek az embernek, Prótagorasz? Te állítod, hogy az erény részei merőben különböznek egymástól? A te nézeted

ez?”, mit felelnél neki?

– Nem tagadhatnám, Szókratész, hogy így van – mondta.

– De ha már ezt elismertük, mit felelhetnénk neki,

Prótagorasz, ha a következő kérdést tenné fel nekünk: „A jámborságról tehát nem állítható, hogy igazságos, és az igazságosságról sem, hogy jámbor, hanem éppen hogy istentelen; a jámborság pedig, minthogy nem igazságos, tehát igazságtalan, az igazságosság pedig istentelen?” Valóban, mit felelhetnénk neki? Mert én magam, ami engem illet, bizony nem tagadnám, hogy az igazságosság jámbor dolog, valamint, hogy a jámborság igazságos. És a te nevedben is, ha nem lenne ellene kifogásod, ugyanazt felelném, vagyis hogy az igazságosság vagy teljesen megegyezik a jámborsággal, vagy legalábbis a lehető legnagyobb mértékben hasonlít hozzá, és nincs még két dolog, ami annyira szoros rokonságban állna egymással, mint

az igazságosság a jámborsággal és a jámborság az igazságossággal. Nos, mi a véleményed? Lenne valami kifogásod ez ellen a válasz ellen, vagy te is hasonlóképpen vélekedsz?

– Nem nagyon hiszem, Szókratész, hogy ilyen egyszerű a dolog – felelte. – Aligha lehet csak úgy egyszerűen feltenni, hogy az igazságosság jámbor, a jámborság pedig igazságos dolog; azt hiszem, mégiscsak van köztük némi különbség. De mit bánom én – mondta –, ha akarsz, fogadjuk el, hogy az igazságosság valóban jámbor, a jámborság pedig igazságos dolog.

– De nem, ne vegyük a dolgot ennyire félvállról – mondtam. – Nincs szükségem az ilyenfajta „ha akarsz” vagy „ha úgy tetszik neked” bizonyításra: rólam és rólad van szó. Amikor pedig azt mondom, hogy rólam és rólad van szó, valójában arra gondolok, hogy ezen az úton fogjuk a kérdést a legalaposabban megvizsgálni, feltéve, ha azokat a „ha”-szólamokat kikapcsoljuk a vizsgálatból.

– Nos hát – válaszolta –, valóban van valami hasonlatosság az igazságosság és a jámborság között; hiszen bizonyos szempontból minden dolog hasonlít a másikhoz. Mert valamilyen vonatkozásban a fehér is hasonlít a feketéhez, a kemény is a puhához, és ugyanígy mindazok a dolgok is, amelyek látszólag a legélesebb ellentétben állnak egymással, hasonlítanak egymáshoz. S noha fentebb az arc részeiről is azt állítottuk, hogy mindegyiknek más tulajdonságai vannak, és egyik sem olyan, mint a másik, mégiscsak tagadhatatlan, hogy valamilyen módon van köztük valami hasonlatosság. Így hát az előbbi okoskodásod mintájára, ha annyira kedved telik benne, ezekkel kapcsolatban is bebizonyíthatod, hogy mindegyik hasonlít a másikhoz. Csakhogy nem helyes eljárás az olyan dolgokat, amelyek között van valami hasonlatosság, mindjárt hasonlónak mondani, mint ahogy azokat sem nevezhetjük egymástól elütőknek, amelyek között van némi eltérés – legyen bár a hasonlóság vagy az eltérés bármily csekély. Erre csodálkozva így szóltam hozzá:

– Szerinted tehát úgy viszonylik egymáshoz az igazságos és a jámbor, hogy csupán csekély hasonlatosság van köztük?

– Egyáltalában nem úgy – felelte –, de amúgy sem, ahogy – ha sejtelmem nem csal – te gondolod.

– Nos hát – mondtam –, minthogy azt kell hinnem, hogy nincs ínyedre ez a kérdés, ne foglalkozzunk vele többet. Vegyük inkább szemügyre egy másik állításodat.

XX. – Ismered azt a szót, hogy esztelenség?

– Ismerem – felelte.

– Ennek a dolognak nem szöges ellentéte a bölcsesség?

– Én legalábbis azt hiszem – felelte.

– Vajon amikor az emberek helyesen és hasznosan cselekednek, józanul járnak el szerinted

vagy sem?

– Józanul – mondta.

– Nemde a józanság teszi őket józanná?

– Feltétlenül.

– Nemde, akik helytelenül cselekednek, azok esztelenül járnak el, és az ilyeneket nem is nevezhetnénk józannak?

– Nekem is az a véleményem – mondta.

– Így hát az esztelen cselekedet éppen ellenkezője a józannak?

Ehhez is hozzájárult.

– Nemde az esztelen cselekedeteket esztelenségből követjük el, a józanokat pedig

józanságból?

Elismerte.

– S ha valamilyen cselekedetnél erőt fejtünk ki, ugye azt erővel visszük véghez, különben

pedig tunyán?

Neki is ez volt a véleménye.

– Ha pedig valamit gyorsan csinálunk, az gyors cselekvés, ha viszont lassan, az lassú?

Nem tagadta.

– És általában mindazt, amit ugyanúgy csinálunk, ugyanaz az ok váltja ki, amit pedig ellenkező módon, azt ellenkező ok?

Hozzájárult.

– Nos helyes – mondtam. – De van-e olyan valami, amit szépnek nevezel?

Igennel válaszolt.

– Van-e ennek valami más ellentéte, mint a rút?

– Nincsen.

– Van-e aztán olyan valami, ami jó?

– Van.

– Van-e ennek más ellentéte, mint a rossz?

– Nincsen.

– Van-e továbbá magas hang? – Van.

– És ennek sincs semmi egyéb ellentéte, mint a mély hang?

– Nincs.

– Így hát – mondtam – az ellentétpárok minden tagjának csak egy ellentéte van és nem

több?

Azt felelte, hogy neki is ez a véleménye.

– Jól van hát – folytattam –, vessük akkor össze mindazt, amiben eddig sikerült megegyeznünk. Nemde egyetértünk abban, hogy minden dolognak csak egy ellentétes párja van és nem több?

– Egyetértünk.

– Abban is, hogy ellentett értelmű cselekedeteket ellentett értelmű okok váltanak ki?

– Úgy van.

– S nemde arra vonatkozólag is megegyeztünk, hogy az esztelen cselekedet éppen

ellenkezője a józannak?

– Igen.

– Továbbá, hogy a józan cselekedetet józanságból, az esztelent pedig esztelenségből

követjük el?

Hozzájárult.

– Nemde, ha ellenkezőképpen cselekszünk, ellenkező okból teszünk így?

– Igen.

– Tehát az egyik esetben józanságból, a másikban pedig esztelenségből cselekszünk?

– Igen.

– Tehát ellenkezőképpen?

– Vitathatatlanul.

– Bizonyára ellentett okokból?

– Úgy van.

– Ellentéte tehát az esztelenség a józanságnak?

– Úgy látszik.

– Emlékszel-e rá, hogy az imént viszont arra vonatkozólag egyeztünk meg, hogy az esztelenség a bölcsességnek ellentéte? Nem tagadta.

– És hogy valamely dolognak csak egy ellentéte van?

– Én is azt állítom.

– Melyik állítást vonjuk akkor vissza, Prótagorasz? Talán azt, hogy valamely dolognak csak egy ellentéte van, vagy pedig azt, amely szerint a józanság és a bölcsesség, noha mindkettő része az erénynek, mégis különböznek egymástól, s nemcsak hogy különböznek, hanem éppen úgy, mint az arc részei, teljesen el is ütnek egymástól, akár önmagukban tekintjük őket, akár tulajdonságaikat vesszük szemügyre? Melyik állítást vonjuk tehát vissza? Mert ezt a két állítást aligha tudja elviselni az, akinek zenei hallása van: hiszen nem egyformán csengenek, és így összhang sem lehet köztük. De hogyan is csenghetnének egyformán, amikor szükségszerű, hogy egy bizonyos dolognak csak egy ellentéte van, s több soha, az esztelenségnek pedig – mint egy bizonyos dolognak –, úgy látszik, hogy a bölcsesség

és a józanság egyaránt ellentéte. Vagy talán, Prótagorasz, másképp áll a dolog? – kérdeztem.

Azt felelte, hogy egyetért velem, noha nagyon akarata ellenére tette.

– Vagy talán a józanság és a bölcsesség nem egy? Az előbb is úgy látszott, hogy az igazságosság és a jámborság majdnem azonosak. De rajta, Prótagorasz, ne csüggedjünk, hanem vizsgáljuk meg még azt is, ami hátravan. Vajon az a véleményed, hogy egy törvényellenesen eljáró ember józannak nevezhető, valahányszor törvényellenes cselekedeteit végrehajtja?

– Szégyellném magam, Szókratész – mondta –, ha igent mondanék, noha számos embernek ez a véleménye.

– Hozzájuk intézzem hát szavaimat vagy hozzád? – kérdeztem.

– Ha úgy tetszik, fordulj szembe először ezzel a széles körben elterjedt felfogással –

felelte.

– Nos, nekem mindegy, de te azért válaszolj csak kérdéseimre, akár egyetértesz ezzel a felfogással, akár nem. Mert engem elsősorban mindig az érdekel, hogy magát az állítást vizsgáljam meg; közben azonban mégis megesk, hogy nekem, a kérmezőnek, valamint a válaszadónak a véleménye is kiderül.

XXI. Prótagorasz először kérette magát egy darabig; azzal mentegetőzött, hogy a kérdés meglehetősen kényes. De aztán mégiscsak beleegyezett a válaszadásba.

– Rajta hát – mondtam –, kezdjük a dolgot az elején. Azt hiszed, vannak olyan emberek, akik józan állapotban jogtalanságokat képesek elkövetni?

– Nem bánom, azt hiszem – mondta.

- Most már, aki józan állapotban van, eszénél van szerinted?
- Úgy van.
- De hogy eszénél van valaki, az annyit jelent, hogy jogtalan cselekedetét alaposan

megfontolta?

- Nem bánom – mondta.
- És a jogtalanul cselekvőknek jól megy a sora vagy rosszul?
- Jól.
- Azt állítod, hogy vannak bizonyos dolgok, amelyek jók?
- Azt állítom.
- Vajon azok a dolgok jók, amelyek hasznot hajtanak az embereknek? – kérdeztem.
- Zeuszra – felelte –, olyan dolgokat is nevezek jónak, amelyek nem az embereknek

hasznosak.

De már láttam, hogy Prótagorasz ingerült, harcra kész, és össze is szedte magát, hogy visszavágjon. Minthogy hát észrevettem, hogy ilyen hangulatban van, óvatosan és szelíden folytattam a kérdést.

- Vajon, Prótagorasz – fordultam hozzá –, olyan dolgokról beszélsz, amelyek egy embernek sem hasznosak, vagy amelyek általában véve semmiképpen sem hasznosak. És ez utóbbiakat nevezed jónak?
- Egyáltalán nem – felelte –, hanem én ismerek sok olyan dolgot, ami az ember szempontjából haszontalan – ételeket, italokat, gyógyszereket és még ezer más hasonlót –, de sok olyat is, ami hasznos. Vannak aztán olyan dolgok, amelyek az embernek se nem hasznosak, se nem haszontalanok, a lovak szempontjából viszont nem közömbösek; más dolgok aztán csupán a marhák, megint mások pedig csupán a kutyák szempontjából jönnek számba. Vannak aztán olyan dolgok is, amelyek az említett lények egyikének sem jelentenek semmit, a fák szempontjából viszont fontosak. Ezek között is lehetnek olyanok, amelyek a gyökereknek jók, de a hajtásoknak rosszak. Így például valamennyi növény gyökerének jót tesz a trágyázás, de csak próbáld meg a sarjakat és a fiatal hajtásokat megtrágyázni: mind elpusztulnak. Felhozhatjuk azután az olaj példáját is: ez valamennyi növényre végzetes, emellett minden állat szőrzetének is vesztét okozza, az ember hajának viszont – és általában egész testének – kellemes. Így hát bizony tarka és sokszínű valami a jó, úgyhogy még itt is, az embernél, ami teste külső részének jó, a belső részek számára a legártalmasabb lehet. Ezért az orvosok is mind megtiltják a gyengélkedőknek, hogy olajat használjanak, legfeljebb csak az ételekhez egészen keveset, éppen csak annyit, hogy elnyomhassák vele azt a kellemetlen érzést, amelyet a szagok keltenek a tésztafélék és a húsételek élvezésénél.
- XXII. Mikor szavait befejezte, a jelenlevők lelkesen megéltjenezték, hogy szép előadását megjutalmazták. Én azonban így szólaltam meg:
 - Sajnos, Prótagorasz, én bizony feledékeny ember vagyok, és hogyha valaki hosszú előadást tart nekem, elfelejtem, hogy tulajdonképpen miről is volt szó. Ha történetesen nagyothalló volnék, és te beszélgetni akarnál velem, minden bizonnyal kötelességednek tartanád, hogy hangosabban szólj hozzám, mint a többiekhez; ugyanígy a jelen helyzetben, ha már egy feledékeny emberrel hozott össze a sorsod, kurtítsd meg, kérlek, válaszaidat, és adj rövidebb feleleteket, ha azt akarod, hogy követhesselek.
 - Mit akarsz mondani azzal, hogy adjak rövid válaszokat? Talán rövidebben feleljek, mint ahogy szükséges? – kérdezte.
 - Korántsem – válaszoltam.

- Tehát úgy feleljek, ahogy szükséges? – kérdezte.
- Igen – mondtam.
- Mármost aszerint szabjam meg válaszaim terjedelmét, amint én tartom szükségesnek,

vagy amint te?

– De hiszen azt hallottam – válaszoltam neki –, hogy te meg tudod tenni, sőt mást is meg tudsz tanítani rá, hogy ugyanarról a tárgyról, ha úgy tetszik neked, hosszú előadást tarts – úgy, hogy sose fogyj ki a szóból –, de képes vagy röviden is szólni, úgy, hogy senki sem tudja magát nálad tömörebben kifejezni. Ha tehát velem óhajtasz beszélgetni, használd kedvemért

az utóbbi, szüksézávú előadásmódot.

– Szókratész – felelte –, én már sok emberrel vívtam szócsatát. De ha mindig úgy tettem volna, mint ahogy most kívánod, vagyis ha úgy beszéltem volna, amint ellenfelem szeretete volna, soha senkinek nem tudtam volna fölébe kerekedni, és Prótagorasz neve ma mit sem jelentene a görögök előtt.

De már jó ideje figyeltem, hogy Prótagorasz sincs megelégedve saját válaszaival, és láttam: saját jószántából nem fogja tovább vállalni, hogy csupán a válaszadó szerepére szorítkozzon a beszélgetésünkben. Minthogy így azt kellett gondolnom, hogy immár semmi keresnivalóm sincs ebben a társaságban, ezt mondtam:

– Hidd el nekem, Prótagorasz, magam sem kívánom, hogy megbeszélésünk a te számodra ellenszenves formában folytatódjon, de csak akkor vagyok hajlandó részt venni benne, ha rászánod magad, hogy úgy vezesd, hogy követni tudjalak. Te ugyanis – mint mindenki mondja rólad és magad is állítod – képes vagy a beszélgetést bőbeszédű vagy szüksézávú formában vezetni, hiszen te bölcs ember vagy. Én azonban bőbeszédű tárgyalásra képtelen vagyok, bármennyire szeretnék is érteni hozzá. Így a beszélgetés folytatása érdekében neked kellene engedned, hiszen te a vitatkozás mindkét módjához értesz. Minthogy azonban erre nem vagy hajlandó, de nekem is van még valami dolgom – mert el kell még valahová mennem –, s így nem lenne módomban véget érni nem akaró fejtegetéseidet megvárnom, távozom, ámbár nem kétséges, hogy nagy örömet szerezne nekem, ha tovább hallgathatnálak. Amint szavaimat befejeztem, tüstént fel is akartam állni, hogy elmenjek. Ebben a pillanatban azonban Kalliasz megragadta jobbával a kezemet, baljával pedig ennek a most is rajtam levő rövid köpenyemnek a segítségével tartott fogva, és így szólt:

– Nem engedünk el, Szókratész. Mert ha elmennél, a beszélgetés már nem lenne igazi. Arra kérlek tehát, maradj velünk, hiszen senkit sem ismerek, akit szívesebben hallgatnék, mint téged és Prótagoraszt, amint egymással vitatkoztok. Tedd meg tehát valamennyiünk kedvéért ezt a szívességet.

Erre – miközben már felálltam, hogy elmehessek – így szóltam:

– Hipponikosz fia, a bölcselkedés iránti szereteted állandó csodálatom tárgya. Most is dicsérlek és becsüllek érte. Ezért szívesen eleget tennék kérésednek, ha ez nem lenne lehetetlen. Most azonban olyan a helyzet, mintha arra kérnél, hogy a Himerából való Kriszónnal, ezzel a teljesítményei csúcán álló futóval vagy vágatózóval szemben álljam meg a

sarat. Ha ilyesmit kérnél tőlem, a következőket válaszolnám neked: Azt hiszed, nem szeretném nálad is jobban, ha ezekkel a futókkal lépést tudnék tartani? Csakhogy hiába, mert képtelen vagyok rá. De ha mégis szeretnéd látni, amint én és Kriszón együtt futunk, őt kellene

megkérned, hogy engedjen az iramból, mert én nem tudok gyorsan futni, de ő tud lassan. Így hát ha arra érzel vágyat, hogy Prótagorasz és az én beszélgetésemnek fültanúja légy, őt kell

megkérned, hogy úgy feleljén kérdéseimre most is, miként kezdetben: röviden és szorosan a kérdésekhez tartva magát. Mert ha erre nem hajlandó, milyen módját találjuk ki a beszélgetésnek? Szerintem ugyanis egészen más dolog kölcsönös beszélgetésen alapuló összejövetelel részt venni, valamint népszónok módjára előadást tartani.

– De gondold csak meg jobban, Szókratész – mondta. – Azt hiszem, méltányos alapra helyezkedik Prótagorasz, amikor a maga számára azt kéri, hogy úgy beszélhessen, ahogy neki tetszik, s te is, ahogy kedved tartja.

XXIII. Erre Alkibiadész ragadta meg a szót, és a következőket mondta:

– Nincs igazad, Kalliasz. Mert ez a mi Szókratészünk nyíltan kifejti, hogy semmit sem ért a bőbeszédű előadásokhoz, és ezen a téren átengedi Prótagorasznak az elsőséget. De szeretném látni azt az embert, aki meg tudná őt előzni a párbeszéd művészetében, és jobban tudna számot adni vagy számon kérni valamiről. Ha tehát Prótagorasz is elismeri, hogy a beszélgetés művészetében alatta marad Szókratésznek, ezzel elégtételt szolgáltat nekik. De hogyha ezt a művészetet a maga számára is igényli, akkor járuljon hozzá a kérdések és

feleletek formájában való beszélgetéshez, és ne adjon minden kérdésre végtelenbe nyúló feleletet, csak azért, hogy megkerülje az érvelést, és ne kelljen számot adnia. Különben csak azt teszi, hogy addig nyújtja a választ, amíg a hallgatók nagy része el nem felejt, mire is vonatkozott tulajdonképpen a kérdés. Szókratész azonban – ezért kezeskedem – sohasem fogja elfelejteni, még ha azt állítja is önmagáról – ami nem egyéb tréfánál –, hogy feledékeny.

Én tehát azt hiszem, Szókratész kívánsága a Prótagoraszéval szemben méltányosabb.

Szükségesnek tartom ugyanis, hogy mindenki nyíltan mondja meg a véleményét.

Alkibiadész után, ha jól emlékszem, Kritiasz szólalt meg:

– Barátaim, Prodikosz és Hippiasz, úgy tűnik nekem, hogy Kalliasz inkább Prótagorasszal érez, Alkibiadészről pedig tudjuk, hogy abban az ügyben, amelyért lelkesedik, mindig ki akarja vívni az igazát. Nekünk azonban nem szabad állást foglalnunk sem Szókratész, sem pedig Prótagorasz oldalán, hanem valamennyiünk nevében arra kell kérnünk őket, hogy ne szakítsák félbe kellős közepén a vitát.

Mikor befejezte szavait, Prodikosz vette fel a beszéd fonalát.

– Szerintem igazad van, Kritiasz – mondta. – Mert az ilyenfajta vitáknál jelenlévő hallgatóságnak mindkét féllel szemben pártatlannak kell lennie, ami azonban nem jelenti azt, hogy közömbösnek is. A kettő ugyanis nem ugyanaz: igaz, mindkét felet pártatlanul kell meghallgatnunk, megítélésükben azonban már nem lehetünk közömbösek, hanem a bölcsőbbet többre, a tudatlanabbat pedig kevesebbre kell tartanunk. Én tehát a magam részéről

arra kérlek benneteket, Prótagorasz és Szókratész, engedjétek valamennyiünk kívánságának, és folytassátok a felvetett kérdésekről szóló vitát. De vigyázzatok, nem veszekedésről van szó; vitát ugyanis kölcsönös jóindulattal barátok szoktak egymással folytatni, a veszekedés pedig azok dolga, akik összekülönböztek valamin vagy ellenségei egymásnak. Ha megfogadjátok szavaimat, összejövetelelünk a legszebb rendben fog lefolyni. Mert így biztosíthatjátok magatoknak leginkább, hogy mi, hallgatóitok, benneteket mint vitatkozó feleket ne csupán üres dicsérettel fizessünk ki, hanem valóban méltányoljunk. A hallgatóság ugyanis akkor méltányol valakit, ha őszinte meggyőződésből, minden mellékgondolat nélkül elismeri, a dicséret viszont gyakran csak udvariassági szöveg, jobb meggyőződésünkkel ellenkező kegyes hazugság. De nekünk, hallgatóitoknak is ezzel az eljárással biztosíthatok leginkább szellemi élvezetet, s nem pusztá gyönyörűséget. Mert szellemi élvezetben akkor van része az embernek, ha tanul valamit és azt belátásával szelleme részévé teszi, gyönyört pedig az érez, aki eszik valamit, vagy valami más kellemes testi érzete van.

XXIV. Ezt mondta Prodikosz, és szavait a hallgatóság jó része nagy tetszéssel fogadta.

Utána a bölcs Hippiasz szólalt meg:

– Férfiak, ti, akik itt jelen vagytok, szerintem a természet szava, nem pedig a törvény betűje szerint mi valamennyien rokonok, egymáshoz tartozók és polgártársak vagyunk. Hiszen a hasonló természettől fogva rokona a hasonlónak, a törvény pedig, az emberek zsarnoka, sok esetben erőszakot követ el a természeten. Bizony nagy szégyen lenne, ha mi, akik ismerjük a dolgok természetét – hiszen a legbölcsebbek vagyunk a görögök között –, és éppen ezért most összegyűltünk Görögország szellemi középpontjában, Athénban, és a városnak is ebben a legtekintélyesebb és legdicsőbb házában, tehát bizony szégyen lenne, ha nem tudnánk ehhez a méltósághoz méltóan megnyilatkozni, és mint a legközönségesebb emberek, összekülönböznénk egymással. Én tehát azt kérem és egyúttal tanácsolom is, Prótagorasz és Szókratész, hogy egyeztetek meg valami közbülső megoldásban, és legyünk mi többiek a döntőbírák. Te se ragaszkodj tehát, Szókratészom, túlságosan a beszélgetésnek ahhoz a szűkszavú, hajszálpontos formájához, ha az sehogy sem tetszik Prótagorasznak, hanem engedj álláspontodból, és ereszd meg a szavak gyeplőjét, hogy pompájukat és fordulataikat jobban élvezhessük. De Prótagorasz se feszítse ki valamennyi vitorláját és ne fogjon be minden szelet; ne fusson ki a szavak óceánjára, és ne veszítse szeme elől a földet. Térjetez ezért mindketten valamilyen középútra. Tegyetek tehát eszerint, és fogadjátok meg

tanácsomat: válasszatok bírót vagy felügyelőt, aki majd mindkettőtökkel megtartatja a helyes közbülső mértéket a beszédben.

XXV. Ez tetszett a jelenlevőknek, és valamennyien hangosan kifejezték elégedettségüket. Kalliasz mindjárt ki is jelentette, hogy nem enged elmenni, és a többiekkel együtt arra kért, hogy nevezek meg egy felügyelőt. Én azonban azt mondtam, hogy nem lenne illendő dolog a

beszélgetés vezetésére versenybíróvá választani.

– Mert ha az, akit kiválasztunk – mondtam –, szellemiekben alattunk állna, nem lenne helyes, hogy nála többet érők ügyében rendelkezék; ha pedig hozzánk hasonló lenne, még akkor sem lenne rendben a dolog. Hiszen a hasonló ugyanazt tenné, amit mi, úgyhogy megválasztása feleslegesnek bizonyulna. Akkor tehát olyan valakit fogtok választani, aki nálunk kiválóbb. De meg kell mondanom az igazat: kötve hiszem, hogy olyan valakit találhassatok, aki ennél a mi Prótagoraszunknál bölcsebb volna. Ha pedig választotok valakit, akiről azt állítjátok, hogy derekabb nála, noha semmilyen szempontból sem jobb, megint csak méltatlanul jártok el vele szemben, hiszen föléje állítotok valakit, mintha ő valami hitvány ember volna. Ami viszont engem illet, az egész dolog egyáltalán nem érint. De hogy összeövetelünk és megbeszélésünk mégis óhajotoknak megfelelően folyjon le, ezt szándékozom tenni. Ha Prótagorasz nem akarja a válaszadás szerepét vállalni, ám legyen ő a kérdező, én majd felelni fogok, s egyszeres megkísérlem megmutatni neki, miképpen kell szerintem a válaszadónak felelnie. Miután pedig megfeleltem valamennyi kérdésére, amelyet csak fel akart tenni, ő is álljon még egyszer kötélnek, s válaszoljon megint, de most már hozzám hasonlóan, kérdéseimre. De ha nem mutatkozik hajlandónak rá, hogy válaszaiban szorososan a feltett kérdéshez tartsa magát, én is meg ti is, valamennyien együtt meg fogjuk kérni – amint ti is megkértetek engem –, hogy ne tegye lehetetlenné megbeszélésünket. Erre a feladatra azonban szükségtelen egyvalakit megtenni felügyelőnek: szerepét majd ti együtt fogjátok betölteni.

Ebben az eljárásban valamennyien meg is egyeztek. Prótagorasznak ugyan nem nagyon volt inyére a dolog, mégsem térhetett ki az elől, hogy ő is hozzájáruljon, hogy először ő tesz fel kérdéseket, és ha már eleget kérdezett, akkor ő fog kötélnek állni, és rövid válaszokat fog adni.

XXVI. A kérdezést nagyjából a következőképpen kezdte:

– Véleményem szerint, Szókratész, az ember műveltsége szempontjából alapvetően fontos, hogy járatos legyen a költői művekben. Ezen pedig azt értem, hogy meg tudja ítélni, melyik költői alkotás nevezhető sikerültnek és melyik nem, továbbá, hogy értsen elemzésükhöz, és ha

ezekkel a dolgokkal kapcsolatban kérdést intéznek hozzá, számot tudjon adni. Kérdésem tárgya természetesen most is ugyanaz lesz, mint amiről eddig is beszélgettünk: az erény; csak hogy a költészet területére viszem át az ügyet; ez lesz az egyetlen különbség. Mármost Szimónidész egy helyen a következőképpen szól a thesszáliai Kreón fiához, Szkopaszhoz:

Válni nehéz igazán nekünk derékké,
hogy a kéz váljék s a láb, meg az elme is
óvá teljesen és ne érje semmi gáncs.*

– Ismered ezt a dalt, vagy mondjam el az egészet?

– Nincs szükség rá – feleltem –, mert ismerem, és történetesen rendkívül behatóan

foglalkoztam vele.

– Helyes – mondta. – Vajon hát sikerültnek és igaznak tartod vagy sem?

– Nagyon is sikerültnek és igaznak – válaszoltam.

– És akkor is sikerültnek tartod a művet, ha ellentmond önmagának a költő?

– Nem – feleltem.

– Nézd meg hát akkor alaposabban a verset – mondta.

– De, kedvesem, éppen eleget tanulmányoztam.

– Akkor hát te is tudod, hogy valamivel később nagyjából a következőket mondja a költő:

Nem hihetem, hogy a Pittakosz beszéde
helyes, ám bár bölcs a férfiú, mégis ez
nem helyes szava: „lenni jónak oly nehéz”.

Tisztában vagy vele, hogy ugyanaz a költő mondja ezt is meg az előbbit is?

– Tisztában vagyok vele – feleltem.

– Akkor hát azt hiszed, hogy ez utóbbi mondottak összhangban vannak az előbbiekkal?

– Nekem legalábbis úgy tűnik. – De mégiscsak tartottam tőle, hátha mond valamit, és így folytattam: – De hát te nem ezen a véleményen vagy?

– Már hogyan hihetné az ember, hogy nem mond önmagának ellent az, aki két ennyire különböző dolgot állít? Hiszen először kijelenti a maga nevében, hogy igazán derék emberré válni nehéz, de néhány sorral odább már megfélekedezik róla, és megrója Pittakoszt, aki pedig ugyanazt állítja, mint ő, hogy nehéz derék embernek lenni; kijelenti tehát, hogy nem fogadja el annak a véleményét, aki ugyanazt állítja, mint ő. De nyilvánvaló, hogy amikor megrója azt, aki ugyanazt állítja, mint jómaga, önmagát is megrovásban részesíti, úgyhogy vagy az előbbi, vagy az utóbbi állítása nem lehet igaz.

Amint ezeket kijelentette, a hallgatóság jó része nagy éljenzést csapott és fennhangon dicsérte őt. Szavainak és a viharos éljenzésnek hallatára először elsötétült előttem a világ és szédelegni kezdtem, mint hogyha egy jó ökölvívó leütött volna. Aztán – hogy az igazat megvalljam neked – időt akartam nyerni, hogy megvizsgálhassam, mit is akart tulajdonképpen mondani a költő. Ezért Prodikoszhoz fordulok, és a következőképpen szólítottam meg:

– Prodikoszom – mondtam –, hiszen Szimónidész a te földid, tehát illendő volna, ha segítségére sietnél. Azt hiszem, hát, hozzád kell folyamodnom, mint ahogy Homérosznál is az

Akhilleusztól szorongatott Szkamandrosz segítségül hívja Szimoiszt, mondván:

Drága fivérem, jöjj, fékezzük e férfi futását mink ketten ...*

Így hívlak én is segítségemre, hiszen Prótagorasz Szimónidészt „feldúlja azonnal”.* Ahhoz ugyanis, hogy Szimónidészt igazolhassuk, szükségünk van a te tudományodra, amellyel meg tudod különböztetni egymástól az akarást és a vágyakozást, mint két különböző dolgot, nem is

szólva arról a sok szép példáról, amelyet az előbb felhoztál. Nos hát most is fontold meg, vajon osztani tudod-e nézetemet. Én ugyanis azt hiszem, hogy Szimónidész nem mond önmagának ellent. Mindenekelőtt azonban a következő kérdésre vonatkozólag nyilvánítsd ki véleményed, Prodikoszom: ugyanazt jelenti-e szerinted valamivé válni és valaminek lenni, vagy mást?

– Zeuszra, mást – felelte Prodikosz.

– Nemde – mondtam – verse elején Szimónidész saját véleményeként azt nyilvánította ki, hogy igazán derék emberré válni nehéz?

– De igen, igazad van – felelte Prodikosz.

– Pittakoszt pedig – folytattam – nem azért rója meg, mint ahogy Prótagorasz gondolja, mert ugyanazt állítja, amit ő, hanem azért, mert mást állít. Pittakosz ugyanis nem azt mondja, mint Szimónidész, hogy nehéz derékké válni, hanem hogy nehéz deréknek lenni. A kettő pedig: valaminek lenni és valamivé válni, nem ugyanaz, Prótagorasz, amint ez a Prodikosz itt tanúsítja. Márpedig ha valaminek lenni és valamivé válni nem ugyanaz, Szimónidész sem mond önmagának ellent. És talán Hésziodosszal együtt ez a Prodikosz és sokan mások is elmondhatják, hogy nehéz dolog emberré válni, mert az erény útja az istenek rendelkezéséből

izzadságos. De ha valaki a csúcsára érkezik, akkor már könnyen birtokában tarthatja, bármilyen nehéz volt is megszereznie.* XXVII. Prodikosz helyesléssel fogadta szavaimat, Prótagorasz azonban így szólalt meg:

– Védelmedben még nagyobb a hiba, Szókratész, mint abban a mondatban, amelyet

védesz.

– Akkor hát, úgy látszik, rossz munkát végeztem, Prótagorasz, és nevetségessé teszem magam, mint az olyan orvos, aki gyógyítani akar, és csak súlyosbítja a betegséget.

– Márpedig a dolog úgy áll, ahogy én állítottam – mondta.

– De hát miért? – kérdeztem.

– Nagy tudatlanságról tenne tanúbizonyságot a költő, ha valóban azt állítaná – amint te mondod –, hogy gyerekjáték az erény birtokában megmaradni; márpedig minden embernek az

a véleménye, hogy az erényt megtartani mindennél nehezebb dolog.

– Zeuszra – mondtam én –, éppen kapóra jön, hogy ez a mi Prodikoszunk jelen van beszélgetésünkön. Mert Prodikosz bölcsessége, Prótagoraszom, minden bizonnyal isteni eredetű, ősi bölcsességnek mondható, akár Szimónidészig nyúlik vissza, akár még régebbre. De úgy látszik, hogy te, aki számos más dologban járatos vagy, ehhez nem értesz, nem úgy, mint én, aki viszont, mint ennek a Prodikosznak a tanítványa, értek hozzá. És most is azt kell hinnem hogy nem veszed észre, hogy ezen a szón: nehéz, Szimónidész talán másvalamit ért,

mint te. Talán te is úgy vagy ezzel a szóval, mint én a szörnyűvel: hányszor figyelmeztet engem ez a mi Prodikoszunk, valahányszor én téged vagy másvalakit magasztalva azt mondom, hogy például Prótagorasz szörnyen bölcs ember. Ilyenkor mindig megkérdezi, hogy nem szégyellem-e a kiválót szörnyűnek nevezni. Mert hiszen a szörnyű – mondja ő – annyit jelent, mint rossz. Legalábbis senki nem mondja adott esetben, hogy például a gazdagság vagy a béke, vagy az egészség szörnyű, a betegséget, a háborút és a szegénységet viszont már szokás szörnyűnek nevezni, lévén a szörnyű hasonló értelmű, mint a rossz. Hasonlóképpen a keosziak és Szimónidész a nehéz szót talán olyan értelemben használják, hogy rossz, vagy valami mást értenek rajta, amiről te nem tudsz. Forduljunk hát Prodikoszhoz, mert ha valakitől, akkor tőle kell Szimónidész nyelvjárására vonatkozólag felvilágosítást kérni. Nos hát, Prodikoszom, mit értett a nehéz szón Szimónidész?

– Rosszat – mondta.

– Tehát ezért rója meg, Prodikoszom, Pittakoszt is, mert amikor ez azt mondja, hogy nehéz deréknek lenni, Szimónidész számára ez annyit jelent, mintha azt hallaná, hogy rossz dolog deréknek lenni?

– Vajon mi egyebet akart volna mondani Szimónidész, Szókratészom, mint ezt? Pittakoszt éppen azért hibáztatja, mert képtelen volt a szavak helyes értelmét felismerni, minthogy leszbozsi volt, és táj szólásban tanult meg beszélni.

– Hallod-e – mondtam –, Prótagorasz, mit mond ez a mi derék Prodikoszunk? Lenne-e

valami ellenvetésed?

Erre Prótagorasz így szólt:

– Aligha hiszem, hogy igazad van, Prodikoszom. Éppen ellenkezőleg, bizonynal állíthatom, hogy Szimónidész a nehéz szót nem a rosszal azonos értelemben használta, hanem ugyanazt értette rajta, mint mi valamennyien: nehéz az, ami nem könnyű, azaz ami csak nagy nehézségek árán valósulhat meg.

– Nos hát én is tudom, Prótagorasz – mondtam –, hogy Szimónidész valóban ezt akarja mondani, és ez a mi Prodikoszunk is tisztában van vele; ő csupáncsak tréfált, és próbára akart tenni téged, hogy képes vagy-e kitartani állításod mellett. Hiszen hogy Szimónidész a nehézszel valóban nem rosszat akart mondani, mindennél jobban bizonyítja a közvetlenül ezután következő sora. Azt mondja ugyanis:

Csak az istené ily magas jog ...

Világos tehát, hogy nem azt akarja mondani, hogy rossz dolog deréknek lenni, hiszen rögtön utána kijelenti, hogy csak az isten van ennek a tulajdonságnak birtokában, és csupán az

istennek tulajdonítja ezt a kiváltságot. Ha nem ez volna a véleménye, Prodikoszunk joggal nevezhetné őt féktelen kicsapongónak, nem pedig igazi keószinak.* De hogy szerintem mit is akart kifejezni Szimónidész ebben a dalban, szívesen megmondom neked, ha valóban szándékodban van próbára tenni engem, miképpen állok is a költői művek ismerete terén – ahogyan te ezt a dolgot nevezted. De ha mégis inkább úgy tartja kedved, kész vagyok a te véleményedet meghallgatni.

Prótagorasz pedig szavaim hallatára így szólt:

– Beszélj te, Szókratész, ha úgy tetszik. Prodikosz, Hippiasz és a többiek is ostromoltak

ezért.

XXVIII. – Nos hát – mondtam – megkísérlem feltárni előttetek, hogy mi a véleményem erről a dalról. Van egy nagyon régi formája a filozófiának, amely egész Görögországban, Kréta szigetén és Spártában a legelterjedtebb; a legtöbb bölcselkedő is ezeken a vidékeken található. Csakhogy ezek eltitkolják tudományukat, és úgy tesznek, mintha egészen tudatlanok

volnának, hogy köztudomásúvá ne váljon róluk, hogy bölcsességgel uralkodnak a görögök fölött. Olyanok tehát, mint azok a szofisták, akikről Prótagorasz az imént megemlékezett. Így azt akarják elhíttetni magukról, mintha kiválóságuk a harci erényekben és a bátorságban gyökerezne; attól tartanak ugyanis, hogy ha ismertté válik róluk, miben is rejlik tulajdonképpen kiválóságuk, minden ember annak a dolognak – a bölcsességnek – gyakorlására fogja rávetni magát. Mivel ekként törekvésük igazi tárgyát titokban tartják, sikerült a különböző városok Spárta-majmolóit alaposan a falhoz állítani. Ezek ugyanis abban vélik a spártaiakat utánozni, hogy szétverik egymás fülét, ökölvívószíjat tekernek a kezükre, állandóan a tornacsarnokokban lebzselnek, és rövid köpenyeket hordanak, mintha csak ilyesmik által kerekedtek volna a spártaiak a többi görög fölé. A spártaiak pedig, ha már megunták, hogy titokban találkozzanak szofistáikkal, és nyíltan akarják társaságukat látogatni,

egyszerűen kiutasítják ezeket a Spárta-majmolókat és a többi idegent, aki ott tartózkodik – s akkor már idegen szemektől nem zavartatva, nyugodtan felkereshetik a szofistákat. Ezenkívül a krétaikhoz hasonlóan egyetlen ifjúnak sem engedik meg, hogy idegen városokat látogasson: nem akarják, hogy otthoni tanulmányainak eredményei kárba vesszenek. Ezekben a városokban pedig nem csupán a férfiak, hanem a nők is nagyra tartják a műveltséget. Hogy pedig mindezzel igazat mondok, és hogy a spártaiak a filozófiai tárgyú beszélgetések terén a leggondosabb nevelésben részesülnek, arról a következőkből is meggyőződhetnek. Ha valaki beszédbe elegyedik egy spártaival – legyen bár egyike a legjelentéktelenebbeknek –, lehet, hogy kijelentéseinek legnagyobb része nem fog jelentősnek mutatkozni, de egyszerre csak, amint beszélgetés közben alkalom kínálkozik rá, ez a mi emberünk – akár csak egy ügyes gerelyvető – odavet egy mindenképpen méltánylandó tömör és erőteljes kifejezést, úgyhogy a másik fél szinte törpévé zsugorodik mellette. Azt azonban mind kortársaink, mind pedig elődeink közül számosan felismerték már, hogy a spártai viselkedés lényegében nem annyira a testnevelés iránti vonzalomban, mint inkább a bölcsesség kedvelésében rejlik, mert tudják, hogy annak az embernek, aki ilyesféle mondásokat képes a beszédébe szőni, tökéletes szellemi nevelésben kellett részesülnie. A milétoszi Thalész, a mütilénébeli Pittakosz, a Priénéből való Biasz, a mi Szolónunk, a lindoszi Kleobulosz, a Khénaiból való Müszón és mint hetedik* köztük a spártai Khilón mind részesei voltak ennek a felismerésnek. Ezek valamennyien nagy vetélytársai, kedvelői és tanítványai voltak a spártai műveltségnek, és hogy az ő bölcsességük is olyan, azt mindennél jobban tanúsítják a nekik tulajdonított megszívlelendő, tömör mondások. Ezeket, mint bölcsességük zengéit, közös összejövételük alkalmából fel is ajánlották Apollónnak; ekkor írták fel a delphoi templomra azokat a mondásokat, amelyeket ma már az egész világ visszhangoz: ismerd meg önmagadat; és:

semmit se túlságosan. De miért is mondom el mindezt? Mert azt akarom vele bizonyítani, hogy ez volt a módja hajdan a bölcselkedésnek: a lakonikus kifejezési mód. Így Pittakosz mondását is, hogy: nehéz dolog derék embernek lenni, amelyet különben a bölcsek is igen nagyra tartottak, szájról szájra adták az emberek. Nos hát, Szimónidész – aki rendkívül szerette volna, ha neve mint bölcsé vált volna ismertté – felismerte, hogy ha sikerülne neki ezt

a mondást, akár csak egy jónevű atléta elsőségét, megdöntenie, és ő maradna a győztes, akkor éppen ő tenne szert nagy hírnévre kortársai előtt. Az én véleményem szerint tehát ennek a mondásnak megcáfolására írta az egész dalt: ezen a kerülő úton akarta az említett mondás

érvényét megsemmisíteni.

XXIX. De vizsgáljuk meg valamennyien együtt, hogy igazam van-e. Vegyük szemügyre a dal kezdetét. Ez azonnal esztelenségnek bizonyulna, ha a költő csupán annyit akarna megállapítani, hogy nehéz dolog derék emberré válni, és mégis beletenné azt a szót, hogy *men*

(egyfelől). Mert hacsak nem tesszük fel, hogy mintegy Pittakosz mondásával vitába szállva beszél itt Szimónidész, azt kellene gondolnunk, hogy minden alap nélkül veti oda a szót. Ugyanis Pittakosz ismert mondásával szembehelyezkedve állítja itt: Nem úgy van, Pittakosz, nem az a nehéz – tudniillik deréknek lenni –, hanem derék emberré válni nehéz dolog, igazán nehéz.* Az igazán szót tehát a nehézzel, nem pedig a derékkal kell összekapcsolni; nem arról van tehát szó, mintha volnának olyanok, akik igazán derék emberek, mások viszont derék emberek, de nem igazán azok. Ez ostobaság volna, és méltatlan Szimónidészhez. Fel kell tehát tennünk, hogy a dal szórendjében az igazán szó helye fel van cserélve. Úgy kell gondolnunk a dolgot, mintha Pittakosz mondása állna a vers elején, és Pittakosz meg Szimónidész vitájának volnánk tanúi: „Halljátok, emberek, nehéz dolog embernek lenni” – mondja Pittakosz, és erre Szimónidész válasza: „Nincs igazad, Pittakosz, mert nem derék embernek lenni, hanem derék emberré válni – hogy a kéz s a láb meg az elme is jóvá váljék teljesen, és ne érje semmi gáncs –, ez az, ami igazán nehéz dolog.” Ezen az alapon már megokoltnak tekinthetjük a *men* szónak a versben való használatát és az igazán szó helyét. A vers következő sorai is teljesen igazolják, hogy a költő valóban ezt akarta kifejezni. S mindezeknek a részleteknek az elemzésével kapcsolatban is számos bizonyítékot lehetne felhozni rá, milyen kitűnő ez a dal: igazán bájos és nagy műgonddal készült költemény. De ez már messzire vezetne. Így elégedjünk meg az egész mű alap gondolatának és célzatának vizsgálatával; a költemény célzata pedig elejétől a végéig kétségkívül semmi egyéb, mint Pittakosz mondásának a cáfolata.

XXX. Ugyanígy néhány sorral később – szavait prózában visszaadva – a következőket mondja: Igaz, derék emberré válni nehéz dolog, de mégiscsak lehetséges, legalábbis bizonyos időre; ámde derék emberré válva, ebben az állapotban megmaradni és derék embernek lenni – amint te állítod, Pittakosz – lehetetlen, és embernek meg sem adatott, csak istené ily magas jog,

az emberek
nem kerülhetik el; silány lesz,
akit a védhetetlen csapás leterít.

Mármost ki az, akit például egy hajó kormányzása közben kivédhetetlen csapás ért? Nyilván nem az, aki semmit sem ért a hajózáshoz; hiszen az ilyen már eleve nem tud védekezni. Mint ahogy azt, aki fekszik, nem lehet eldönteni, hanem csak azt, aki áll, úgyhogy csak az állóból lehet fekvőt csinálni, de a fekvőből már nem; ugyanígy csak azt az embert sújthatja kivédhetetlen sorscsapás, aki különben tud magán segíteni, a mindenképpen tehetetlen embert ilyen nem érheti. Így a hajókormányost egy rázúduló súlyos vihar vagy a földművest a rossz időjárás és az orvost a hasonló körülmények lehetetlenné teszik. Mert a derék emberrel előfordulhat, hogy hitvánná válik, amint azt egy másik költő is tanúsítja,

mondván:

De a derék ember hol hitvány, hol pedig derék.*

Az azonban, hogy a hitvány ember hitvánná váljon, lehetetlen, minthogy ő szükségképpen állandóan hitvány. Így hát a hozzáértő bölcs és derék embert kivédhetetlen

sorscsapás sújtja, lehetetlen, hogy ne váljon silánnyá. Te azonban azt állítod, Pittakosz, hogy nehéz dolog derék embernek lenni. Az igazság azonban az, hogy nehéz dolog ugyan derék emberré válni, de mégis lehetséges, derék embernek lenni azonban lehetetlen.

Mindenki jó, hogyha tette helyes,
de rossz, hogyha nem...

Mármost melyik az a helyes cselekvés, amellyel megszerezzük magunknak az elemi ismereteket, és mi teszi az embert ezekben az ismeretekben járatossá? Nyilvánvaló, hogy ezeknek a dolgoknak a tanulmányozása. Miféle helyes cselekvés tesz jó orvossá? Világos, hogy a betegek ápolásának tanulása. De rossz, hogyha nem helyes a tette – folytatja a költő. Ki az hát, akiből rossz orvos lesz? Nyilvánvaló, hogy az, aki elsősorban is orvosnak, azután pedig jó orvosnak nevezhető: mert az ilyenből lehet egyszersmind rossz orvos is. Mi azonban, akiknek fogalmunk sincs az orvosi mesterségről, hiába cselekszünk helytelenül, sohasem leszünk orvosok, vagy hasonlóképpen ácsok, vagy pedig egyéb hasonló foglalkozásúak. Aki pedig, cselekedjék bár helytelenül, mégsem lehet sohasem orvos, nyilvánvaló, hogy rossz orvos sem lehet. Így hát csak a jó ember lehet valamikor rossz is, ha kora, munkájának fáradalmi vagy valamilyen betegség megtörték, vagy valami egyéb szerencsétlenség sújtotta.

Mert a helytelen cselekedet egyetlen oka az, hogy tudásunkat elvesztettük. A rossz ember azonban sohasem válhat rosszra, hiszen mindig az, vagy ha mégis rosszra kell válnia, akkor előbb jónak kellett volna lennie. A dalnak ez a része tehát azt akarja bemutatni, hogy egyfelől jó embernek – mármint állandóan jónak – lenni nem lehetséges, jóvá válni azonban már lehetséges és hasonlóképpen: rosszra lenni is,

míg
legjobb többnyire az, kit istenek szeretnek.

XXXI. Mindezeket tehát a költő Pittakosz állításának megcáfolására mondja; még világosabban mutatják ezt a költemény következő sorai. Ezek ugyanis a következőképpen hangzanak:

Éppen ezért sohasem fogom kutatni,
ami nem jön meg sosem; s a hiú remény
nem foglalja el életem haszontalan,
hogy azok között megtaláljam a gáncstalant,
kik földünk kenyerét eszik;
de ha föllelem, hírt adok neked is.

Íme ilyen határozottan és következetesen harcol az egész költeményen át Pittakosz
mondása ellen.

Dicsérem és kedvelem nagyon azt
mind önként ki nem tesz
semmi rútat; a sorssal istenek se küzdenek.

Ez is az említett mondás ellen irányul. Szimónidészt ugyanis nem kell annyira
műveletlennek gondolnunk, hogy azokat tartaná dicséretre érdemesnek, akik készakarva nem

tesznek rosszat, mintha volnának olyan emberek, akik készakarva rosszat cselekednek. Én ugyanis állítani merem, hogy egyetlen bölcs ember sincs azon a véleményen, hogy bárki is készakarva esne bűnbe, vagy önként követne el valamilyen rút és rossz cselekedetet; a bölcsök valamennyien tisztában vannak vele, hogy mindazok, akik rútul járnak el és rosszat tesznek, nem urai akaratuknak. Így hát Szimónidész sem azt akarja mondani, hogy mindenki, aki csak nem tesz önként valami rútat, dicséretre méltó; a helyes értelmezés csak az lehet, hogy az önként szót önmagára vonatkoztatja. Az volt ugyanis a véleménye, hogy egy szép és derék embernek gyakran kényszerítenie kell magát, hogy valakit barátjának tartson és dicsérjen, mint ahogy gyakran előfordul, hogy az ember apja, anyja, hazája stb. nem kedvére való. Ha most már gonosz emberekkel esik meg az ilyesmi, mintegy örülnek, ha szüleik vagy hazájuk fogyatkozásait láthatják, sőt ócsárlásaikkal ki is emelik őket és panaszkodnak miattuk, csak hogy ne kelljen szüleikkel és hazájukkal törődniük, és ezért a nemtörődömségükért még szemrehányás vagy gáncs se érhesse őket embertársaik részéről. Ezért még inkább ostorozzák őket, és az amúgy is meglévő elkerülhetetlen ellentéteket mesterségesen fokozva, még jobban felszítják a gyűlölet tüzét. A derék emberek azonban kötelességüknek érzik, hogy az effajta fogyatkozásokat eltitkolják, és szüleiket, valamint hazájukat csupán dicsérettel illessék. Ha pedig haragra gerjednek valami jogtalanság miatt, amely részükről éri őket, lassanként mégiscsak megvigasztalódnak és megbékélnek, közben pedig meggyőzik önmagukat, hogy nem tehetnek mást, szeretniük és dicsérniük kell hozzátartozóikat. Mármost azt hiszem, Szimónidész is gyakran került abba a helyzetbe, hogy valamely zsarnokot vagy más ilyenfajta embert megdicsérjen vagy dicsőítsen; nem szíve szerint, hanem kényszerből. Ezért mondja hát Pittakosznak is: Ha én ócsárollak téged, Pittakosz, nem azért teszem, mintha kedvem lelném benne. Hiszen

kedves mind nekem, aki nem gonosz,
s nem vad indulatú nagyon,
s tudja, mit szeret állama,
s aki tiszta is; őt bizony sohasem
ócsárolom.
– Nem kedvelem ugyanis a gáncsot. –
Mert a balgatagok
sokan vannak.

Úgyhogy ha valaki kedvét leli az ócsárlásban, a szidalmazásban, ugyancsak kielégülhetne.

Úgy van:
minden szép, mibe rút keverve nincsen.

Ezt azonban nem úgy gondolja, mintha azt mondaná: Valóban, minden fehér, amihez nem keveredik valami fekete; mert ez rendkívül nevetséges volna. Valóban azt akarja itt kifejezni, hogy még a középszerűbe is belenyugszik, még a középszerűséget sem kívánja ócsárolni. És

–
amint mondta – nem kutatom a gáncstalan embert, hogy megtaláljam azok között, akik földünk kenyerét eszik, de ha föllelem, hírt adok neked is: hiszen ha ez volna a szándékom, soha senkit sem részesítenék dicséretben. Valójában én már azzal is meg vagyok elégedve, ha valaki csak középszerű, és semmi rosszat nem követ el. Mert én dicsérem és kedvelem nagyon azt – és itt mütilénéi dialektusban beszél, minthogy Pittakosznak mondja, hogy dicsérem és kedvelem nagyon azt mind önként (itt az önként szó után kell egy kicsit megállni

az előadásban) –, ki nem tesz semmi rútat; ebből aztán következik, hogy vannak olyanok is, akiket nem jószántamból dicsérek és szeretek. Téged sem ócsároltalak volna tehát soha, Pittakosz, ha állításod csak félig-meddig is megfelelt volna a valóságnak és az igazságnak. Most azonban nem hallgathatom el kifogásaimat, hiszen a legnagyobb jelentőségű dolgokról kockáztatod meg a leghelytelenebb állításokat, és közben azt a látszatot kelted, mintha igazad volna.

Íme, Prodikosz és Prótagorasz, ezzel a szándékkal írta szerintem Szimónidész a költeményt

– mondtam.

XXXII. Erre Hippiasz szólalt meg:

– Úgy tűnik nekem, Szókratész, hogy ami téged illet, helyesen értelmezted a dalt. Volna azonban nekem is egy egészen csinos beszédem róla, amit szívesen előadok nektek, ha kíváncsiak vagytok rá.

– Helyes, Hippiaszom – szólt erre közbe Alkibiadész –, de inkább máskor. Mert most úgy illik, hogy tartsunk ki amellet, amiben Prótagorasz és Szókratész megegyeztek egymással: ha Prótagorasznak még most is úgy tetszik, csak kérdezzen tovább, Szókratész majd felelni fog, ha azonban hajlandó már Szókratész kérdéseire felelni, legyen a másik a kérdező.

– Ami engem illet – mondtam –, én Prótagoraszra bízom a választást: döntsön aszerint, amint neki kellemesebb. Ha azonban nincs ellene kifogása, hagyjuk már a dalok és költemények elemzését. Annak a dolognak viszont, amiről beszélgetésünk elején kérdezgettelek, Prótagoraszom, szívesen a végére járnék, a te segítségével vizsgálva meg a kérdést. Én ugyanis azt hiszem, hogy a költészetéről beszélgetni egészen ugyanaz, mintha közönséges, vásári emberek tartanának szümpozsiont. Ezek ugyanis műveletlenek lévén, képtelenek csupán egymás hangjának és beszédének élvezetért összeülve iddogálni; jól felverik hát a fuvolásnők árát, és így a drágán megfizetett fuvola idegen hangja lesz az, ami társaságukat együtt tartja. Ahol azonban az asztaltársak szép és derék és művelt emberek, ott hiába keresed a fuvolázó, táncoló vagy lanttal szórakoztató leányokat, hiszen az ilyen barátok megelégednek egymás társaságával. Elég nekik egymás hangjának élvezete, nincs szükségük mindenféle ostoba mókákra és gyerekségekre. S nézzenek bár mélyen a kehely fenekére, tisztességben és rendben beszélgetnek és figyelnek egymásra. Hát még azok az összejövetelek, amelyek oly kiváló férfiakat mondhatnak magukénak, mint amilyeneket az itt jelenlevők között is – és ezt az illetők sem tagadják – szép számmal találhatunk! Hogyan lenne szüksége az ilyen együttléteknak idegen hangra vagy költőkre! Hiszen ez utóbbiakat már nem lehet megkérdezni afelől, amit költeményeikben mondanak, azok viszont, akik beszédeikben tanúként hivatkoznak rájuk, a legkülönbözőbb módokon értelmezik egyes kijelentéseiket, s nem veszik észre, hogy olyan dologról vitatkoznak, amelyet úgysem lehet egyértelműen megoldani. Bölcs emberek tehát az ilyenfajta megbeszélésekből nem kérnek, beszélgetéseik tárgyát ők önmagukból merítik, és beszédeik súlyával mérik meg egymást, illetőleg tesznek magukról bizonyosságot. Szerintem inkább ezeket kellene nekünk kettőnknek utánoznunk, és félretéve a költőket, a saját magunk erejéből kellene beszélgetnünk, hogy megmérhessük önmagunkat és az igazságot. Ha tehát kedved van még kérdéseket feltenni, készséggel állok rendelkezésedre feleleteimmel; ha azonban nem bánod, állj te az én rendelkezésemre, hogy befejezhessük végre azt a megbeszélést, amit épp a közepén szakítottunk meg.

Ezeket mondtam, és még más hasonló dolgokat is felhoztam. Prótagoraszon azonban semmiképpen nem lehetett látni, hogy a kérdezésre vagy a felelésre volna-e inkább kedve.

Ekkor Alkibiadész, Kalliaszra tekintve, így szólalt meg:

– Kalliaszom, vajon még most is az a véleményed, hogy helyesen jár el Prótagorasz, amikor vonakodik félreérthetetlenül tudomásunkra hozni, hogy állja-e a szót vagy sem? Szerintem ugyanis nem cselekszik helyesen. Vagy kezdje el a beszélgetést, vagy mondja ki kertelés nélkül, hogy nem hajlandó vitába elegyedni, hogy valamennyien tisztába jöjjünk a

szándékával, és Szókratész folytathassa mással a megbeszélést, vagy bárki más, akinek kedve van, vitába kezdhessen valakivel.

Alkibiadész szavai, továbbá Kalliasz és szinte valamennyi jelenlevő kérése – úgy láttam – gondolkodóba ejtették Prótagoraszt. Végül is nagy nehezen rászánta magát a beszélgetés folytatására. Felszólított tehát, hogy csak kérdezzem, ő majd felelni fog.

XXXIII. Erre én a következőképpen kezdtem:

– Légy meggyőződve róla, Prótagoraszom, hogy a veled való megbeszélésemet semmi más szándék nem vezeti, csak az, hogy olyan dolgot szeretnék tisztázni, amely felől magam is bizonytalanságban vagyok. Szerintem ugyanis nagyon helyesen mondja Homérosz, hogy

Mert hol kettő jár, hamarabb meglátja az egyik.*

Mert ha mi, emberek, összetartunk, minden téren: cselekedetünkben, beszédünkben és meggondolásunkban egyaránt többre vihetjük.

A magányos meg, ha talál is egyetmást*

– hogy Homérosszal folytassam –, tüstént keres magának valakit, akivel felfedezését közölheti, és akinek segítségével megerősödhetik belátásában. Nem is nyugszik addig, amíg nem talál ilyet. Így én is szívesebben beszélgetek veled, mint bárki mással, hiszen tudom, hogy te – miként minden olyan dologban, amelynek vizsgálata a derék ember természet szerinti kötelessége – az erény vizsgálata terén is a leghathatósabbban segítségemre lehetsz. S vajon kihez fordulhatnék, ha nem hozzád? Mert te olyan ember vagy, akinek nem elég az a tudat, hogy ő maga szép és derék férfiú, másokat azonban nem képes önmagához hasonlóvá tenni. Te azonban nemcsak hogy magad kiváló ember vagy, hanem másokat is képes vagy ilyenné tenni, és annyira bízol önmagadban, hogy amíg mások ezt a tudományukat eltitkolják,

te egész Görögország füle hallatára ki-kürtölöd, hogy szofista vagy – amint mesterségedet nevezed. Köztudomásúvá tetted, hogy a műveltség és az erény tanítója vagy; s te vagy az első,

aki ezért fizetést követelt. Hogyan mondhatnék hát le róla, hogy ezeknek a dolgoknak a megvizsgálása céljából ne folyamodom a te segítségedhez, ne legyek kíváncsi a te feleleteidre és ne beszéljem meg veled gondolataimat? Sehogyan sem! Így hát szeretném, ha most ismét emlékezetembe idéznéd elejétől fogva azokat a dolgokat, amelyekről beszélgetésünk elején kérdezgettelek, hogy aztán folytathassuk közös vizsgálatunkat. Ha nem csalódom, a következő kérdésről volt szó: vajon a bölcsesség, a józanság, a bátorság, az igazságosság és a jámborság, ez az öt különböző szó, csupán egy és ugyanannak a dolognak különböző elnevezése-e, vagy pedig mindegyik szó más meg más sajátos lényegű és dolgot jelöl, ezen dolgok mindegyikének egymástól különböző tulajdonságai vannak. Mármost te azt állítottad, hogy ezek nem egy dolognak a különböző elnevezései, hanem mindegyik szó más és más dolgot jelöl, ezek azonban valamennyien az erény részei. De nem olyan értelemben, mint például az arany részei, amelyek egymáshoz és az egészhez, amelyikek részei, hasonlóak, hanem mint az arc részei: ezek sem egymáshoz, sem pedig az egészhez, amelynek részei, nem hasonlítanak, s mindegyiküknek saját tulajdonságai vannak.

Mondd meg hát, Prótagorasz, vajon még most is azon a véleményen vagy, mint amikor ezt állítottad? Mert ha bármiképpen is megváltoztak volna a nézeteid, ne titkold előttünk. Ami legalábbis engem illet, semmiképpen sem venném rossz néven, ha most más értelemben nyilatkoznál. Nem csodálkoznám ugyanis, ha kiderülne, hogy az imént csupán azért mondtad mindezt, hogy engem próbára tegyél.

XXXIV. – Megmondom hát neked, Szókratészom – mondta Prótagorasz –, hogy ezek valóban mind részei az erénynek; négy közülük meglehetősen hasonlít egymáshoz, a bátorság azonban mindegyiktől igen nagy mértékben különbözik. Hogy pedig igazam van, azt a

következőkből láthatod be: számos emberrel találkozhatasz, akik rendkívül igazságtalanok, istentelenek, féktelenek és tudatlanok, mégis a legbátrabbak közé tartoznak.

– Várjunk csak – mondtam –, állításodat érdemes alaposabban fontolóra venni. Vajon te a bátorságon merészséget értesz, vagy valami mást?

– Igen, sőt vakmerőséget – felelte –, mert a vakmerőek még olyankor is elölj árnak, amikor a legtöbb ember félelemből már lemaradt.

– Jól van hát; de vajon az erényről azt állítod, hogy valami szép dolog, s te is abban a meggyőződésben ajánlkozol tanítójául, hogy szép?

– Bizony a lehető legszebbnek kell tartanom, hacsak nem ment el az eszem.

– De vajon – folytattam a kérdezést – nem az-e a helyzet, hogy az egyik része rút, és csak egy másik része szép? Vagy talán egészben véve szép?

– Egészben véve szép, még hozzá a legnagyobb mértékben.

– Tudod-e mármost, hogy kik azok az emberek, akik oly merészen alámerülnek a

kutakban?

– Már hogyne tudnám: a bűvárok.

– Vajon azért, mert értenek hozzá, vagy valami más okból?

– Mert értenek hozzá.

– És kik azok, akik olyan merészek a lóról való harcban? A lovasok, vagy akik sohasem

ültek lovon?

– A lovasok.

– És kik azok, akik pajzzsal felszerelve olyan merészen harcolnak? Nemde, akik ki vannak képezve rá, vagy talán mások?

– Nem, az előbbiek. És ha csak erre vagy kíváncsi, minden téren az a helyzet, hogy akik értenek a szóban forgó dologhoz, merészebbek is a hozzá nem értőknél, és miután megtanulták a dolgot, merészebbek, mint amilyenek azelőtt, tudatlanul voltak.

– De láttál-e már olyan embereket, akik az említett dolgok egyikéhez sem értenek, de bármelyikhez kezdjenek is, mindegyikben igen merésznek mutatkoznak?

– Láttam – mondta –, sőt olyanokat is, akik határtalanul merészek.

– Nemde ezek a merész emberek egyszersmind bátrak?

– Ha ez igaz volna, rút dolog volna a bátorság – felelte. – Hiszen ezek az emberek esztelen

dühöngők.

– De hogyan is hangzik a bátrakról szóló megállapításod? – kérdeztem. – Nem azt mondtad, hogy ezek egyszersmind merészek?

– De még most is azt állítom – felelte.

– Nemde azok – folytattam –, akik az előbb említett értelemben merészek, nem nevezhetők bátraknak, hanem dühöngőknek? Ezzel szemben egy előbbi megállapításod szerint a legtöbb

tudással rendelkező emberek egyszersmind a legmerészebbek, akik pedig a legmerészebbek, azok a legbátrabbak. E szerint az okoskodás szerint tehát a bölcsesség azonos volna a bátorsággal.

– Rosszul emlékszel, Szókratészom, szavaimra és válaszaimra – mondta. – Arra a kérdésemre ugyanis, hogy a bátrak egyúttal merészek-e, igennel feleltem; azt viszont, hogy a merészek bátrak-e is, már nem kérdezted meg tőlem. Mert ha megfelelő helyen feltetted volna

ezt a kérdést, azt feleltem volna, nem valamennyien. Annak a tételnek a helytelenségét viszont, amihez magam is hozzájárultam: hogy a bátrak egyszersmind merészek, semmiképpen sem sikerült kimutatnod. Aztán bebizonyítod, hogy a hozzáértők önmaguknál és másoknál – vagyis a hozzá nem értőknél – is merészebbek, ezzel egyszersmind azt is igazoltad, hogy a bátorság és a bölcsesség azonosak. Ezzel az eljárással akár azt is kimutathatnád, hogy a testi erő azonos a bölcsességgel. Mert ha továbbra is e szerint a minta szerint akarnál okoskodni, mindenekelőtt azt kérdezhetnéd tőlem, vajon az erős emberek egyszersmind cselekvőképesek-e. Erre igent mondanék. Ezután azzal folytatnád, hogy vajon

azoknak, akik értenek a birkózáshoz, nagyobb-e a cselekvőképessége, mint a többi embernek, és mint amilyen nekik maguknak volt azelőtt, amikor még nem tanultak meg birkózni. Erre is igennel kellene válaszolnom. Miután pedig mindehhez hozzájárultam, ugyanazt a bizonyítási menetet alkalmazva, mint az előbb, eljuthatnál oda, hogy kimondd: íme, Prótagorasz saját bevallása szerint a bölcsesség nem egyéb, mint testi erő. Csakhogy én itt sem fogadom el semmiképpen azt az állítást, hogy a cselekvőképesek egyszersmind erősek, csak azt, hogy az erősek cselekvőképesek. Mert a cselekvőképesség és az erő nem azonosak, hanem az előbbi, azaz a cselekvőképesség éppúgy eredhet a megismerésből, mint az őrlésemből és a haragból, az erő viszont a természetes adottságokban és a jó táplálkozásban leli eredetét. Ugyanígy az eredeti kérdésre visszatérve, tagadom, hogy a merészség és a bátorság azonos volna. Igaz, a bátrak egyszersmind merészek is, ámde a merészekekről nem lehet kivétel nélkül elmondani, hogy bátrak volnának. Mert a merészség – akár csak a cselekvőképesség – éppúgy származhat valamely mesterség gyakorlásából, mint ahogy felindultságból és őrlésemből, a bátorsághoz azonban természeti adottság és a lélek jól tápláltsága szükséges.

XXXV. – Vannak-e olyan emberek – kérdeztem –, akikről azt állítod, Prótagorasz, hogy boldogan élnek, mások viszont boldogtalanul?

– Vannak.

– Nos hát boldogan él-e szerinted az az ember, aki folyton bánkódik és szomorkodik? Erre tagadólag válaszolt.

– És ha valaki egy kellemes élet leélése után meghal, vajon az ilyen nem élt szerinted

boldogan?

– De igen, ez a véleményem – felelte.

– A kellemes élet tehát jó dolog, a kellemetlen viszont rossz?

– Igen, ha valaki úgy éli le az életét, hogy mindenben, ami szép, örömet leli.

– De hogyan, Prótagorasz? Csak nem tartod te is, mint a legtöbb ember, hogy bizonyos kellemetlen dolgok rosszak, de vannak olyan kellemetlen dolgok, amelyek jók? Én ugyanis a következő kérdést vethetném fel: Nem úgy van-e, hogy ami kellemes, az jó is, tekintet nélkül arra, hogy következményei lesznek; és hasonlóképpen, ami kellemetlen, az mert kellemetlen, egyszersmind rossz?

– Nem tudom, Szókratész – mondta –, felelhetek-e olyan egyszerűen, mint ahogyan a kérdés hangzott, hogy mindaz, ami kellemes, jó is, és ami kellemetlen, rossz. Mindenesetre azt hiszem, nemcsak a mostani feleletem alkalmából, hanem bármikor, amíg csak élek, aligha lehet megtámadni engem, ha azt válaszolom, hogy vannak olyan kellemes dolgok, amelyek mégsem nevezhetők jónak, viszont a kellemetlen dolgok sem mind rosszak, de vannak, amelyek azok, végül pedig harmadszor, mind a kellemes, mind a kellemetlen dolgok között akadnak olyanok, amelyek sem nem jók, sem nem rosszak.

– De vajon nem azokat a dolgokat nevezed kellemesnek, amelyek gyönyörrel járnak együtt vagy gyönyört idéznek elő?

– Természetesen – mondta.

– Azt kérdezem tehát tőled, vajon a kellemes dolgok éppen abból a szempontból, amelyből kellemesek, nem mondhatók-e egyszersmind jónak, s vajon maga a gyönyör nem valami jó dolog?

– Várjunk csak, Szókratészom – mondta. – Vizsgáljuk csak meg alaposan a dolgot, amint azt te szoktad minden alkalommal kívánni. Ha pedig vizsgálódásunk eredménye jól megalapozottnak fog látszani, és ugyanakkor azt fogjuk találni, hogy a kellemes és a jó azonosak, akkor ebben meg is fogunk egyezni; ellenkező esetben pedig vitatni fogjuk e tétel igazságát.

– Az a kívánságod, hogy te irányítsd a vizsgálódást, vagy rám bízod a feladatot? –

kérdeztem.

– Az lenne a helyes – mondta –, ha te irányítanád. Hiszen te vetted fel a kérdést.

– Nos tehát nézzük csak meg, vajon nem lesz-e alkalmas a következő eljárás, hogy világossá tegye előttünk a dolgot. Tegyük fel, valakinek egy ember megjelenéséből következtetnie kell annak egészségi állapotára vagy bármely más testi tulajdonságára, és nem lát belőle semmit, csak az arcát és a kézfejét. Ezt mondhatná: Rajta, vetkőzz le, és mutasd meg nekem a melledet meg a hátadat, hogy alaposabban megvizsgálhassalak. Ilyesmire lenne szükségem nekem is a vizsgálathoz. Mivel a válaszaidból láttam, hogyan gondolkodol a jó és a kellemes kérdéséről, valahogy így kellene szólnom hozzád: Rajta, Prótagorasz, leplezd le előttem gondolatvilágodnak egy másik területét is: mi a véleményed a megismerésről? Vajon ebben a kérdésben is osztod az emberek többségének véleményét, vagy más a felfogásod? A legtöbb ember ugyanis nem tartja valami sokra a megismerést, nem úgy gondolkodik róla, mintha valami erős, irányító, sőt parancsoló tényező volna, hanem azt állítja, hogy igen sok esetben, amikor az emberben megvan a helyes ismeret, mégsem tőle vezeteti magát, hanem valami más erőtől: hol a haragtól, hol a gyönyörtől, máskor a fájdalomtól, néha a szenvedélytől, gyakran a félelemtől. Ha tehát a megismerésnek szerintük ennyi úr parancsszavára kell ugrálnia, egészen úgy gondolkodnak róla, mint valami rabszolgáról. Nos tehát te is ezen a véleményen vagy, vagy talán azt tartod, hogy a megismerés szép dolog, és képes uralkodni az emberen, úgyhogy azt, aki megismerte a jó és a rossz természetét, semmiféle hatalom sem veheti rá, hogy másképpen cselekedjen, mint amit a megismerés parancsol neki, minthogy jobb tanácsadója, mint a belátás, nem lehet az embernek?

– Valóban, nekem is ez a véleményem, Szókratész – mondta. – Hiszen ha valakitől, tőlem minden bizonnyal rút dolog volna, ha nem tartanám a bölcsességet és a megismerést valamennyi emberi képesség között a leghatékonyabbnak.

– Illendő módon beszélsz és igazat szólsz – mondtam. – De tudod, hogy az emberek legnagyobb része azt állítja, hogy sokan, akik tudják ugyan, mi lenne a legjobb, mégsem

ennek értelmében járnak el, noha megtehetnék, hanem másképpen cselekednek. És akit csak eddig megkérdeztem, hogy mi lehet ennek az oka, mind azt feleli, hogy a gyönyörtől vagy a fájdalomtól, vagy az előbb említett hatalom valamelyikétől leigázva cselekszenek ezek jobb meggyőződésükkel ellenkezően.

– De szerintem az embereknek, mint sok másban, ebben a kérdésben sincs igazuk,

Szókratész – mondta.

– Rajta, próbáld meg hát az én segítségével jobb belátásra bírni őket, és megmagyarázni nekik, mi is tulajdonképpen az az állapot, amelyet úgy neveznek, hogy a gyönyör felülkerekedett rajtuk, úgyhogy jobb belátásuk ellenére is képtelenek megtenni, ami a legjobb lenne. Mert ha azt mondanánk nekik: Nem helyesen beszéltek, emberek, elferdítetek az igazságot; megkérdezhetnék tőlünk: Nos hát, Prótagorasz és Szókratész, ha ez az állapot másvalami, mint hogy a gyönyör felülkerekedett az emberen, mondjátok meg, mi is akkor valójában, és hogyan kellene szerintetek nevezni?

– De mi értelme van, hogy mi itt a többség véleményét vizsgáljuk, Szókratészom? Hisz a tömeg mindig csak olyasmit beszél, ami éppen eszébe jut.

– Azt hiszem – mondtam –, talán hozzásegít minket valamiképpen annak megismeréséhez, mi módon viszonylik a bátorság az erény többi részéhez. Ha tehát hajlandó vagy kitartani előbbi megállapodásunk mellett, amely szerint én vezetem a vizsgálódást, méghozzá úgy, ahogy belátásom szerint a legjobban derül fény a kérdésre, szegődj követőmül; ha azonban megváltozott volna a szándékom, szívesen elejtem az egész megbeszélést, hiszen az akkor neked is kellemesebb.

– Dehogy – mondta –, teljesen igazad van. Csak folytasd, ahogy elkezdted.

XXXVI. – Ha mármost – folytattam – megint megkérdeznék tőlünk: Minek nevezitek azt az állapotot, amelyet mi a gyönyöröktől való legyőzöttségnek mondtunk?, a következőképpen felelnék nekik: Figyeljete hát rám, mert Prótagorasz és én megkíséreljük feltárni előttek. Nemde amikor azt mondjátok, hogy a gyönyör úrrá lett felettetek, azt értitek ezen az

állapoton, hogy például az evés, az ivás vagy a szerelmi élvezet érzéki gyönyörúsége hatalmába kerített benneteket, és noha tudjátok, hogy ezek gonosz dolgok, mégis átengeditek magatokat nekik? Erre ők igennel felelnének, amire te meg én minden bizonnyal a következő kérdést intéznénk hozzájuk: De milyen értelemben nevezitek azokat gonosz dolgoknak?

Talán

abban, hogy mindegyik ilyen élvezet közvetlen gyönyörúséget szerez, tehát kellemes, vagy abban, hogy későbbi következményeképpen betegséget idéz elő, továbbá szegénységnek és sok egyéb hasonló bajnak válik okozójává? Ha azonban semmi ilyesféle káros következménye nem lenne, hanem csak gyönyörúséget okozna, ebben az esetben is rossznak lehetne még tartani, bármi legyen is az oka és a módja, aminek eredményeként, illetve ahogy gyönyört szerez? Vajon mi egyebet felelhetnének erre a megkérdezettek, Prótagorasz, mint hogy az élvezet nem a közvetlenül okozott gyönyörúség, hanem későbbi következményei: a betegségek és egyéb kellemetlenségek miatt rossz?

– Azt hiszem – válaszolta Prótagorasz –, hogy a megkérdezettek ilyenformán felelnének.

– Nemde, ami betegséget okoz, egyszersmind fájdalmat is okoz, és hasonlóképpen, ami szegénységet idéz elő, fájdalomnak is előidézőjévé válik? Ha nem csalódom, ebbe is bele kellene egyezniük.

Prótagorasz is ezen a véleményen volt.

– Akkor hát, emberek, ezeket az élvezeteket – mint ahogy én és Prótagorasz is állítjuk – minden bizonnyal azért tartjátok rossznak, mert a végén mégiscsak fájdalom az eredményük, és a többi gyönyörúség élvezésére is képtelenné tesznek bennünket?; azt hiszem, erre a

kérdésre is igennel kellene válaszolniuk.

Ebben mindketten megegyeztünk.

– Mármost mi lenne, ha ezek után a másik oldalról vennénk elő a dolgot, és a következő kérdést tennék fel nekik: Nemde, amikor azt mondjátok, emberek, hogy ami jó, lehet esetleg kellemetlen is, olyasvalamire gondoltok, mint a testgyakorlatok, a katonai szolgálat és a legkülönfélébb orvosi kezelések, akár kiégetéssel, akár vágással, gyógyszerekkel vagy koplaltatással történnek? Ugye ezekre mondjátok, hogy jók ugyan, de kellemetlenek?; erre a kérdésre is igennel válaszolnának?

Prótagorasz igent mondott.

– Vajon azért mondjátok-e ezeket a dolgokat jónak, mert közvetlenül szörnyű nagy fájdalmat és kínt okoznak, vagy mert későbbi következményükként egészségesek leszünk, jó közérzetünk lesz, az állam pedig kilábal minden bajából, és hatalomban és gazdagságban gyarapodik?; azt hiszem, ez utóbbi nézetet tartanák igaznak.

Ő is ezen a véleményen volt.

– De vajon mi másért nevezitek ezeket jónak, mint hogy végül mégiscsak gyönyör az eredményük, a fájdalmat pedig megszüntetik és elhárítják? Vagy talán tudtok a gyönyör és a fájdalom helyett valami más szempontra utalni, amelynek alapján az említett dolgokat jónak nevezitek?; szerintem mást nemigen hozhatnának fel.

– Szerintem sem – mondta Prótagorasz.

– Tehát a gyönyört azért hajszoljátok, mert az olyan valami, ami jó? A fájdalmat viszont azért kerülitek, mert az rossz?

Prótagorasz egyetértett.

– Tehát akkor, amit rossznak tartotok, nem egyéb, mint a fájdalom, amit pedig jónak, a gyönyör. Hiszen a mindenkori jelenben kínálkozó élvezetet is rossznak nevezitek, ha nagyobb

gyönyörtől foszt meg benneteket, mint amekkorát maga képes nyújtani, vagy pedig nagyobb fájdalmat okoz, mint amekkora gyönyörűséggel jár. Mert ha valami más okból neveznétek a mindenkori élvezetet rossznak, miért titkolnátok előttünk? Csakhogy az a helyzet, hogy semmi másra nem hivatkozhattok.

– Szerintem sem tehetik – mondta Prótagorasz.

– De nem ugyanez a helyzet a fájdalom elszenvedésének kérdésében is? Hiszen a fájdalom

elviselését is éppen akkor nevezitek jónak, amikor nagyobb fájdalom elhárítását teszi lehetővé, mint amekkorát maga okoz nekünk, vagy pedig nagyobb gyönyörűséget nyújt, mint amekkora fájdalommal jár. Mert ha valami egyéb szempontotok volna, mint amit most említettem, és ez megértetné, hogy a fájdalom elviselését jónak nevezitek, mi sem gátolná meg, hogy beszámoljatok nekünk róla. Ti azonban most sem tudtok semmi egyebet felhozni.

– Helyesen szólsz – mondta Prótagorasz.

– Ha most ezek után – folytattam tovább – megkérdeznének tőlem, emberek: De miért beszélsz egyáltalán oly sokat és oly körülményesen erről a dologról? – Bocsássatok meg nekem – felelném nekik. – Mert először is korántsem egyszerű feltárni, hogy mi az, amit ti a gyönyöröktől való legyőzöttségnek neveztek; aztán pedig éppen ezen a kérdésen dől el az egész bizonyítás. De még most is módotokban van változtatni, ha a jóról valami mást is tudnátok állítani, mint hogy az a gyönyör, és a rossz pedig a fájdalom. Vagy megelégedtek annyival, hogy életeteket kellemesen éljétek le, szenvedések nélkül? Mert ha valóban kielégít ez benneteket, és a jót meg a rosszat semmi egyébbel sem tudjátok meghatározni, mint azzal, aminek az eredménye, hallgassátok meg az én véleményemet. Mert ha így áll a dolog, nem titkolom előttetek, hogy nevetségessé teszitek magatokat, amikor azt állítjátok, hogy az ember, noha felismerte a rosszról, hogy rossz, a gyönyörtől vezérelve és elkábítva mégis gyakran megcselekszi, noha másként is cselekedhetett volna. S hasonlóképpen nevetségessé

teszitek magatokat azzal az állításokkal is, amely szerint az ember, noha megismerte a jót, a pillanatnyi közvetlen gyönyörtől leigázva mégsem akar annak értelmében cselekedni.

XXXVII. Hogy pedig ez mennyire nevetséges, mindjárt nyilvánvalóvá lesz, ha nem használunk olyan sokféle elnevezést, mint: kellemes, kellemetlen, jó és rossz, hanem miután kiderült, hogy csak két dologról van szó, mi is csak két szót használunk megjelölésükre: először is a jó és rossz, aztán ismét a kellemes és kellemetlen kifejezést. Miután ebben megegyeztünk, úgy fejezhetjük ki magunkat, hogy az ember, noha felismerte a rosszról, hogy rossz, mégis megcselekszi. Ha mármost megkérdezné valaki tőlünk: Miért? – Mert gyengének

bizonyult – felelnék neki. – Mivel szemben? – fogja kérdezni tovább az illető. Mi azonban már nem válaszolhatnánk neki azt, hogy a gyönyörrel szemben, mert a gyönyör szó helyett már más elnevezést kell használnunk: tudniillik a jót. Tehát még egyszer: ha annak a bizonyos

kérdőnek feleletünkben azt állítottuk, hogy gyengének bizonyult, meg fogja kérdezni, hogy mivel szemben. – A jóval szemben, Zeuszra – ez lenne a válaszunk. Ha mármost a velünk szemben álló történetesen csipkelődő fickó lenne, jót nevetne, és a következőt mondhatná: Igazán nevetséges, amit mondtok, hogy valaki, aki felismerte a rosszról, hogy rossz, noha nem kellene megtennie, mégis a rossz irányában határozná el magát, mert legyőzte őt a jó. Vajon nem tartjátok-e a jót méltónak rá, hogy győzedelmeskedjék a rossz felett? Vagy talán mégis méltónak tartjátok rá? – kérdezhetné. Erre nyilvánvalóan azt kellene válaszolnunk, hogy nem tartjuk méltónak, mert ellenkező esetben az az ember, akiről azt mondjuk, hogy a gyönyörök legyőzték, semmi hibát nem követne el. – De vajon mit jelent az – kérdezhetné ekkor a mi emberünk –, hogy a jó nem méltó a rosszhoz, vagy a rossz a jóhoz? Nemde azt, hogy nagyságban vagy mennyiségben van köztük valami különbség? – Erre a kérdésre mi sem felelhetnénk mást. Nyilvánvaló tehát, mondhatná, hogy a gyönyöröktől való legyőzöttség

kifejezésével azt akarjátok mondani, hogy akit ez a sors ér, kisebb jó ellenében nagyobb rosszban részesül. – Ez tehát így lenne. Vegyük azonban most a jó és a rossz helyébe ismét a kellemes és a kellemetlen szavakat, és fejezzük ki magunkat úgy, hogy – miként az előbb a rosszal kapcsolatban mondtuk – az ember, noha felismerte a kellemetlenről, hogy kellemetlen,

mégis annak értelmében cselekszik, mert legyőzte őt a kellemes, ami nyilvánvalóan nem volt méltó rá, hogy győzedelmeskedjen. De hogyan lehetne összehasonlítani egymással a gyönyört

és a fájdalmat, ha nem mennyiségi úton – ami azt jelenti, hogy az egyik nagyobb vagy kisebb,

több vagy kevesebb és erősebb vagy gyengébb a másiknál? Mert ha azt mondaná valaki: Nagy különbséget jelent ám, Szókratész, hogy valami közvetlenül kellemes, vagy csupán

későbbi hatását tekintve kellemes vagy kellemetlen – azt válaszolnám neki: De vajon mi más adja a különbséget, ha nem a gyönyör és a fájdalom? Hiszen mást nem lehet felhozni! Mint az

olyan ember, aki járatos a mérlegelésben, vedd össze egymással a kellemest és a kellemetlent, s helyezd még a mérlegre közvetlen vagy későbbi hatásukat; így aztán megmondhatod, melyikük nyom többet a latban. Mert ha a kellemest a kellemessel veted össze, mindig a nagyobbat és többet kell választanod; ha a kellemetlent a kellemetlennel, a kisebbet és kevesebbet. Ha azonban a kellemest a kellemetlennel hasonlítod össze, és a kellemes többnek mutatkozik a kellemetlennél, akár közvetlen, akár későbbi hatásról van is szó, mindig a kellemes és kellemetlen viszonyának értelmében kell eljárnod; ha viszont a kellemetlen felülmúlja a kellemest, óvakodni fogsz a cselekvéstől. Nem így van a dolog, emberek? –

kérdezném. S tudom, ők sem tudnának mást válaszolni.

Prótagorasz is ezen a véleményen volt.

– Ha mármost így van a dolog, feleljetek nekem a következő kérdésre – mondanám. – Nemde ha ugyanazt a kiterjedésű tárgyat közelebről nézitek, nagyobbak látjátok, mint ha távolabbról veszitek szemügyre? – Ebben igazat fognak adni nekem. – És ugye ugyanez a helyzet a tárgyak vastagságát és számát tekintve is? Továbbá: nemde ugyanazt a hangot közelebről erősebbnek, távolabbról gyengébbnek halljuk? – Ezzel is egyet fognak érteni. – Ha tehát abban találjuk meg a boldogságot, hogy minél nagyobb méretű dolgokat cselekedjünk és válasszunk, a kicsiny méretűektől pedig óvakodjunk, és ilyenfélét ne is tegyünk, mi biztosítja számunkra az élet üdvösségét? A mérés tudománya vagy a látszat hatalma? De vajon nem úgy van-e, hogy ez utóbbi rászedne bennünket, és csupán azt eredményezné, hogy egy és ugyanarra a dologra vonatkozó ítéletünkben folytonosan ingadoznánk, valamint, hogy cselekedeteinket és választásainkat a nagy, illetve kicsiny méretű dolgokkal kapcsolatban minduntalan meg kellene bánnunk? A mérés tudománya viszont hatástalanná tenné ezt a téves képzetet, s rámutatva az igazságra, lelkünknek az igazság birtokában nyugalmat biztosítana, és ezzel megmentené életünk üdvét. Vajon az emberek is azon a nézeten lennének, hogy az adott esetben a mérés tudománya biztosítaná boldogságunkat? Vagy valami más tudományra tudnának hivatkozni?

– Nem, ők is csak a mérés tudományát említhetnék – mondta Prótagorasz, véleményemet támogatva.

– De mi lenne, ha a páratlan és páros választásán dőlne el életünk üdve? Vajon mi biztosítaná életünk boldogságát, ha azt kellene hozzá tudnunk, hogy mikor kell a nagyobb számot és mikor a kisebbet választanunk, s hogy hogyan viszonylanak egymáshoz a páros számok, azután a páratlanok, s mi az összefüggés a páros és a páratlan számok között, akár közletről, akár távolról nézzük a dolgot? Vajon nem megint csak valami ismeret? És nem megint csak valami mérési tudomány, minthogy a több és a kevesebb megismeréséről van szó? És mivel itt minden a páratlan és a páros fogalmán dől el, lehet-e szó más tudományról, mint a mennyiségtanról? – Helyeselnének-e ebben nekünk az emberek vagy sem? Prótagorasz azon a véleményen volt, hogy helyeselnének.

– Jól van hát, emberek. Mivel pedig az eddigiek szerint az élet üdve a gyönyör és a fájdalom helyes megválasztásától függ, vagyis azon dől el, hogy többet-e vagy kevesebbet, nagyobbat-e vagy kisebbet, később bekövetkezőt-e vagy hamarább fellépőt választunk, vajon nem látszik-e mindenekelőtt már maga a választás is valaminő mérlegelésnek, minthogy feleslegesen és hiányon, valamint egymással való egyenlőségen alapszik a vele kapcsolatos megfontolás? – De szükségképpen. – Ha pedig összemérés, nemde akkor szükségképpen mesterségnek és tudománynak kell tartani? – Ehhez is hozzá fognak járulni. – Hogy azonban milyen mesterség és tudomány, azt majd más alkalommal fogjuk megvizsgálni. De már az a tény, hogy itt valamilyen tudománnyal van dolgunk, önmagában véve is elégséges arra a bizonyításra, amelyre a hozzánk intézett kérdések miatt nekem és Prótagorasznak vállalkoznunk kellett. Kérdéseket pedig – ha még emlékeztek rá – akkor vetettétek fel,

amikor mi ketten megegyeztünk egymással abban, hogy a tudásnál semmiféle hatalom nem erősebb, hanem ahol megvan, mindig fölébe kerül a gyönyörnek és bármi másnak. Ti azonban

azt állítottátok, hogy a gyönyör még az olyan embert is gyakran hatalmába keríti, aki tisztában

van a dolgok lényegével. Minthogy pedig mi ezzel nem tudtunk egyetérteni, a következő kérdést vetettétek fel: Nos hát, Prótagorasz és Szókratész, ha ez az állapot másvalami, mint

hogy a gyönyör felülkerekedett az emberen, mondjátok meg, mi is akkor valójában, és hogyan

kellene szerintetek nevezni? – De hogyha mi akkor minden kertelés nélkül, azonnal megmondtuk volna nektek, hogy tudatlanságnak, kinevettetek volna bennünket. Ha azonban még most is kinevettetek bennünket, akkor egyszersmind önmagatokat is kinevettetek. Hiszen ti is elismeritek, hogy akik a gyönyör és a fájdalom – azaz a jó és a rossz – közti mindenkori választást elvetik, tudatlanságuk miatt követnek el hibát; és itt nemcsak egyszerűen tudományról – mint ahogy az előbb ti is kénytelenek voltatok belátni –, hanem a mérés tudományról van szó. Egy igaz ismeret híján elkövetett és ezért elvétett cselekvésnek pedig, mint ti is jól tudjátok, a tudatlanság az oka. Így hát az a dolog, amiről szó volt – vagyis a gyönyörrel szemben gyengének bizonyulni –, azonos a legnagyobb tudatlansággal. Ennek az

állapotnak orvosa, mint ahogy önmagáról mondja, ez a mi Prótagoraszunk, továbbá Prodikosz

és Hippiasz. Ti azonban, minthogy azt gondoljátok, hogy itt másvalamiről van szó, nem pedig

tudatlanságról, magatok sem mentek el és gyermekeiteket sem külditek el ezeknek a dolgoknak a tanítóihoz, mármint ezekhez a mi szofistáinkhoz – hiszen ezek a dolgok szerintetek úgysem taníthatók. De azzal, hogy zsugori módjára sajnáljátok a pénzt tőlük, nagyon is helytelenül jártok el, mind a magatok, mind a köz érdeke szempontjából.

XXXVIII. Ezeket kellene tehát a tömegnek megmondanunk. Most azonban Prótagorasz után tőletek is megkérdezem, Hippiasz és Prodikosz – mert hiszen nektek sem szabad megbeszélésünkön kívül maradni –, hogy mi a véleményetek: igazam van vagy tévedek? Az elmondottak valamennyiük véleménye szerint felettébb igazak voltak.

– Elismeritek tehát – folytattam –, hogy a kellemes annyi, mint jó, a kellemetlen pedig azonos a rosszal? Kérem azonban Prodikoszt, a szavak megkülönböztetéséről próbáljon néhány pillanatra megfeledezni. Nevezd, amiről szó van, akár kellemesnek, akár gyönyörűségnek, akár örvendetesnek vagy bármi másnak, ahogy csak kedved tartja, a fontos csak az, legkiválóbb barátom, hogy kérdésemre valamilyen formában feleletet adj. Prodikosz erre elnevette magát, és igazat adott nekem, s ugyanaz volt a véleménye a

többieknek is.

– Mi hát a helyzet – folytattam –, barátaim, a következő kérdésben: Vajon nem nevezhetők-e mindazok az eljárások, amelyek egy fájdalomtól mentes, kellemes élet biztosítását célozzák, szépnek? És a szép cselekedet nem nevezhető-e egyszersmind jónak és hasznosnak?

Ezt is elfogadták.

– Ha tehát – mondtam – a kellemes azonos a jóval, nincs olyan ember, aki, ha tudja vagy úgy gondolja, hogy jobb lenne másképp cselekednie, mint ahogy szándékában és módjában van eljárni, mégis ez utóbbira határozná el magát, noha megtehetné, hogy jobb irányban döntsön. Aki pedig az önmagával vívott küzdelemben alulmarad, csupán tudatlanságát árulja el; az embernek önmaga fölött aratott győzelme viszont bölcsességének tanújele.

Valamennyien helyeselték szavaimat.

– De menjünk tovább. Nemde tudatlanságról akkor beszéltek, ha valakinek helytelen nézetei vannak, és nincs tisztában a valóban fontos dolgokkal?

Ebben is valamennyien igazat adtak nekem.

– De mi egyebet lehetne mindebből következtetni – folytattam –, mint hogy önszántából senki sem törekszik a rossz után, vagy legalábbis az után, amit rossznak gondol, és úgy

látszik, nem felel meg az emberi természetnek, hogy ahelyett, hogy a jót akarná, olyan után fusson, amit rossznak tart. Ha tehát valakinek két rossz közt kell választania, sohasem fogja a

nagyobbik rosszat választani, ha a kisebbiket is választhatja.

Ezekben a dolgokban valamennyien megegyeztünk.

– Mármost – mondtam aztán – mit értetek félelmen és ijedtségen? Vajon azt, amit én?

Amikor ezt kérdezem, elsősorban rád gondolok, Prodikosz. Nevezzétek ugyanis akár félelemnek, akár ijedtségnek a szóban forgó dolgot, szerintem annyit jelent, mint valamely baljóslatú esemény bekövetkezésétől tartani.

Prótagorasz és Hippiasz osztották nézetemet, Prodikosz szerint azonban meghatározásom csak a félelem mibenlétét fedte, az ijedtségét nem.

– Ez azonban, Prodikoszom – folytattam –, nem is fontos. A lényeg ez: ha a meghatározás a félelem mibenlétére nézve igaz, vajon van olyan ember, aki olyasmi után vágyódnék, amitől fél, noha módjában lenne más után is vágyódni? Vagy talán eddigi közös eredményeink lehetetlenné teszik, hogy ilyen embert elképzeljünk? Mert valóban nincs olyan ember, aki tagadná, hogy amitől fél, azt egyszersmind rossznak is tartja. Amit pedig az ember rossznak tart, azt önszántából se nem kívánja, se nem választja.

Ezt is valamennyien igaznak tartották.

XXXIX. – Miután mindezt megállapítottuk – folytattam –, védelmezze hát meg előttünk, Prodikoszom és Hippiaszom, Prótagorasz régebbi feleletének helyességét. Most nem a legelső

feleletére gondolok, amikor azt állította, hogy az erény öt része közül egyik sem hasonlít a másikkhoz, és mindegyiknek más meg más sajátosságai vannak; nem erre célok tehát, hanem arra, amit utóbb mondtam. Akkor ugyanis azt állította, hogy négy közülük meglehetősen hasonlít egymáshoz, egyik azonban – a bátorság – igen nagy mértékben különbözik a többiektől. Ezt pedig – hogy szavait idézzem – a következő bizonyíték alapján lehet belátni: Számos emberrel találkozhatasz, Szókratész, akik rendkívül istentelenek, igazságtalanok, féktelenek és tudatlanok, mégis a legbátrabbak közé tartoznak; ebből beláthatod, hogy nagymértékben különbözik a bátorság az erény többi részétől.

Én már mindjárt akkor nagyon csodálkoztam a válaszon, és csodálkozásom csak nőtt, amikor később a ti segítségetekkel megvizsgáltam mindazt, amiről azután szó volt.

Megkérdeztem hát tőle, vajon a bátrakat merésznek nevezi-e, mire ő azt válaszolta, hogy vakmerőnek is. Emlékszel, Prótagorasz, erre a feleletedre? Emlékezett.

– Rajta hát – folytattam –, mondd meg nekünk, mi az, amire a bátrak oly vakmerően törekszenek? Talán ugyanarra, mint a gyávák?

– Nem – mondta.

– Tehát valami másra?

– Igen – felelte.

– Vajon úgy van-e, hogy a gyávák olyan dolgokra törekszenek, amelyek veszélytelenek, a bátrak pedig olyanokra, amelyek félelmetesek?

– Legalábbis így szokták mondani az emberek, Szókratészom.

– Igazad van – mondtam. – De nem ezt kérdeztem tőled, hanem arra lennék kíváncsi, hogy teszerinted mi az, amire a bátrak oly vakmerően törekszenek. Vajon a félelmetes dolgokra-e, abban a meggyőződésben, hogy azok félelmetesek, vagy pedig olyanokra, amelyek nem félelmetesek?

– Az első lehetőség – mondta – az előbbi bizonyításod szerint már lehetetlennek

mutatkozott.

– Ebben is igazad van – válaszoltam. – Tehát ha az említett bizonyítás helyes volt, senki sem fog olyasmire törekedni, amit félelmetesnek tart, hiszen azt találtuk, hogy ha valaki az önmagával vívott küzdelemben alulmarad, azt csupán tudatlansága számlájára írhatja.

Elismerte.

– Így tehát mind a gyávák, mind pedig a bátrak arra törekszenek, amihez bátorságuk van; ha pedig így áll a dolog, a gyávák meg a bátrak is ugyanarra a dologra törekszenek.

– De bizony, Szókratész, az a dolog, ami a gyáváknak kell, szöges ellentéte annak, amire a

bátrak törekszenek. A bátrak szívesen mennek a háborúba, a gyávák nem akarnak menni.

– De szép dolog-e a csatába menni vagy rút? – kérdeztem.

– Szép – felelte.

– Ha pedig szép, akkor jó is, amint az előbbiek során már megegyeztünk. Mert mindkettőnknek az volt a véleménye, hogy valamennyi szép cselekedet egyszersmind jó is.

– Igazad van. Nekem is mindig ez volt a véleményem.

– Helyes – mondtam. – De vajon kikről állítottad, hogy nem akarnak a csatába menni, amikor az szép és jó dolog?

– A gyávákról – felelte.

– De – kérdeztem – ha az szép és jó dolog, akkor egyszersmind kellemes is, nem?

– Ebben már megegyeztünk – felelte.

– Ezek szerint a gyávák, még ha tudják is, hogy mi a jobb, a szebb és a kellemesebb, mégsem törekszenek utána?

– Lehetetlen – mondta –, mert ha ezt a feltevést is helyesnek ismernénk el, megsemmisítenénk vele előbbi eredményeinket.

– De hogyan is állunk a bátrakkal? Ezek nem arra törekszenek, ami szebb, jobb és

kellemesebb?

– Ez kétségkívül igaz – felelte.

– De akkor az is igaz, hogy általában véve: ha a bátrak valamitől félnek, az nem valami

közönséges dolog, és

hasonlóképpen: az olyan helyzet, amelyben bátraknak bizonyulnak, szintén nem nevezhető

mindennapinak?

– Igaz – felelte.

– Ha tehát ezek nem akármilyen hitvány, rút dolgok, akkor bizonyval szépnek tekinthetők?

– Úgy van.

– S ha szépek, akkor jók is?

– Igen.

– S nemde éppen ellenkező a helyzet a gyávák, valamint az esztelenül vakmerők esetében? Ezek hitvány dolgoktól félnek, s bátorságuk sem nevezhető fennköltnek?

Egyetértett.

– De van-e valami egyéb oka annak, hogy bátorságuk ilyen rút, s egyúttal tehát rossz, mint a tudatlanság és a tanulatlanság?

– Nincsen – mondta.

– Akkor hát hogyan van? Minek nevezed azt a dolgot, ami miatt a gyávák gyávák?

Gyávaságnak vagy bátorságnak?

– Ami engem illet, minden bizonyval gyávaságnak – felelte.

– De vajon nem azért bizonyultak az előbbiekben gyávának, mert nincsenek tisztában

azzal, hogy mi a félelmetes?

– Úgy van – felelte.

– Effajta tudatlanságuk teszi tehát őket gyávává? Elismerte.

– Az előbb viszont elfogadtad, hogy ami őket gyávává teszi, az nem egyéb, mint a

gyávaság?

Nem tagadta.

– Ezek szerint tehát a tudatlanság azon a téren, hogy mi a félelmetes, illetőleg nem félelmetes, azonos lenne a gyávasággal?

Rábólintott.

– De minden bizonnyal – folytattam – a gyávaságnak szöges ellentéte a bátorság?

– Úgy van.

– Továbbá ellentéte-e a félelmetes, illetőleg a nem félelmetes dolgok terén való bölcsesség az e téren való tudatlanságnak?

Még erre is igent bólintott.

– Az e téren való tudatlanság pedig a gyávaság? Erre már csak meglehetősen kényszeredetten bólintott.

– Ezek szerint tehát a bátorság a félelmetes, illetőleg nem félelmetes dolgok terén való bölcsességgel lenne azonos, szöges ellentétben állva az e téren való tudatlansággal?

Itt már nem tudta rászáni magát, hogy igazat adjon nekem, tehát hallgatott. Én pedig így

szóltam:

– Mi lesz hát, Prótagorasz, sem igenlő, sem tagadó válaszod nincs a kérdésekre?

– Csak fejezd be most már magad a dolgot – felelte.

– Csupán egyetlen kérdést szeretnék még feltenni neked – mondtam. – Vajon még most is az a véleményed, mint az előbb, hogy vannak olyan emberek, akik igen nagy mértékben tudatlanok, mégis a legbátrabbak?

– Úgy látszik, Szókratész, mindenképpen hallani akarod a feleletemet – mondta –, csak azért, hogy kiélvezd győzelmedet. Nos hát legyen igazad. Elismerem tehát, hogy mindazok alapján, amiket magam is elfogadtam, úgy látszik, lehetetlen továbbra is fenntartanom a tételt.

XL. – Ne hidd – mondtam erre –, hogy mindezekkel a kérdésekkel más lett volna a szándékom, mint hogy megvizsgálhassam, hogyan is vagyunk az erény kérdésével, és hogy mi is az tulajdonképpen, mármint az erény. Meg vagyok ugyanis győződve róla, hogy ha ez nyilvánvaló lesz, az a kérdés is tisztázódna, amire te meg én annyi szót vesztegettünk, tudniillik, hogy tanítható-e az erény – mint ahogy te állítottad – vagy pedig nem – mint ahogy én mondtam. De úgy tűnik nekem, hogy vitánk most, amikor végére ért, egyszerre csak vádlónkká lett, és ugyancsak mulathat rajtunk. S ha szólni tudna, ezt mondaná nekünk: Különös emberek vagytok ti, Szókratész és Prótagorasz. Mert te, Szókratész, aki eleinte azt állítottad, hogy az erény nem tanítható, most minden igyekezeteddel azon vagy, hogy ellentmondásba kerülj önmagaddal: azt akarod ugyanis bebizonyítani, hogy mindazok a dolgok, amelyekről szó volt, tehát az igazságosság, a józanság és a bátorság, valamennyien azonosak a tudással; ebből pedig szinte a legnagyobb bizonyossággal az derül ki, hogy az erény tanítható. Mert ha az erény másvalami volna, nem pedig tudás – mint ahogy Prótagorasz akarta állítani –, világos, hogy tanítható sem volna. Most azonban, ha mégis az derült volna ki, hogy úgy, ahogy van, semmi egyéb, mint ismeret – amint azt oly nagy buzgalommal bizonyítottad, Szókratész –, csodálatos volna, ha nem tartanánk taníthatónak. Ezzel szemben Prótagorasz, aki annak idején azt tette fel, hogy tanítható, most, úgy látszik,

mindenképpen az ellenkezőjét akarja állítani: szerinte most már mindennek inkább mondhatnánk, mint ismeretnek. Ha ez így van, aligha lehet taníthatónak tartani. – Én tehát, Prótagorasz, látván, milyen szörnyen össze vannak zavarva ezek a kérdések, rendkívül szeretném, ha mindezekben a dolgokban sikerülne rendet teremtenünk, és nagyon örülnék neki, ha a lefolyt vizsgálódások után most már megvizsgálnánk, mi is voltaképpen az erény, majd pedig ha ennek tisztázása után azt is még egyszer szemügyre vennénk, hogy tanítható-e vagy sem. Csak vigyázzunk, hogy az a bizonyos Epimétheusz minduntalan félre ne vezessen a

vizsgálat folyamán és rá ne szedjen bennünket, mint ahogy már – elbeszélése szerint – az osztály folyamán is oly gondtalanul járt el velünk szemben. Már a mítoszban is sokkal jobban tetszett nekem Prométheusz, mint ő. Őt tekintem tehát példának, és épp ezért végzem mindezeket a vizsgálódásokat, mert az ő előrelátásának hatása alatt előrelátóan gondoskodni akarok életem boldogságáról. De ha neked is kedved lenne hozzá, a te segítségével vizsgálnék át a legszívesebben minden kérdést, amint már beszélgetésünk elején említettem is.

Erre Prótagorasz a következőket mondta:

– Csodálattal tölt el, Szókratész, buzgalmad, és az a mód, ahogy a megbeszéléseket irányítottad. Ami engem illet, aligha hiszem, hogy olyan sok rossz tulajdonságom volna; az azonban bizonyos, hogy az irigység áll tőlem a legtávolabb. Így hát rólad is nyíltan

megmondtam mindenkinek, akivel eddig csak beszéltem rólad, hogy nem találtam még olyan emberre, akit jobban becsülnék nálad. S ez fokozottabban igaz, ha a veled egykorúakra gondolok. Most is kijelentem hát, hogy egyáltalán nem csodálkoznék, ha a leghíresebb bölcsék egyike válna belőled. A felvetett kérdésekről majd egy más alkalommal, amikor neked tetszik, még beszélni fogunk. Most azonban már itt az ideje, hogy más dolgokkal is törődjünk.

– Úgy van – mondtam –, így kell tennünk, ha így tartod helyesnek. Hiszen, mint már említettem, nekem is régen el kellett volna már mennem, s csupán a szép Kalliasz kedvéért maradtam még itt.

Így tehát az eszmecserét befejezve eltávoztunk.